

PROFESIJA SOCIOLOG

Josip Županov,
Fakultet političkih nauka, Zagreb
Željka Šporer,
Rudarsko-geološko-naftni fakultet, Zagreb

SAŽETAK

U radu se analizira društvena uvjetovanost nastanka i osnivanja sociologije uopće i posebno u Jugoslaviji. Pri tom se polazi od dvije teze: prve — da društvene krize rađaju sociologiju (Comte) i druge — da je osnivanje sociologije u nekom društvu posebno determinirano vladajućom ideologijom i odnosima s nosiocima moći u društvu. Analiza društvenih uvjeta pri konstituiranju sociologije u Jugoslaviji potvrđuje postavljene teze.

Nastanak sociologije kao znanosti i kao profesije obilježava činjenica da se sociologija formira, kao akademska znanstvena disciplina, a tek kasnije razvija svoju aplikaciju. Većina drugih profesija nastaje od zanata i vještina te se razvojem znanosti počinju osnivati i na teorijskim znanjima i postaju profesije. Takav specifičan način nastanka sociologije uvjetuje još uvijek prisutnu podijeljenost same sociologije na akademsku (samo teorijsku) i praktičnu aplikativnu i istraživačku sociologiju.

Društveni kontekst u kojem se sociologija osniva i djeluje s jedne strane te dihotomija unutar same sociologije, dugoročno određuju položaj te smjer i stupanj razvoja sociologije, kao i budućnost profesionalizacije sociologije u nekom društvu. Uvjetovanost sociologije kao profesije društvenim kontekstom i njezina unutarnja dihotomija osnovna je okosnica analiza u ovom radu.

Analizirane su tri skupine problema relevantnih za neku profesiju. Prvo, to su stupnjevi razvijenosti osnovnih elemenata profesije tj. osnovne teorije i tehnike profesije sociolog, stupanj monopola profesije, prepoznatljivost te profesije u društvu, organiziranost profesije te etika profesije sociolog.

Druga analiza usmjerena je na socijalizaciju karakterističnu za profesiju sociolog.

Posljednje poglavlje bavi se budućnošću profesije sociolog u jugoslavenskom društvu.

Nastanak sociologije kao znanosti (Comte) vezuje se s društvenom krizom i potrebom racionalnog — znanstvenog odgovora na društvene probleme kao i uz općeniti razvoj znanosti. Osnovna je teza da je sociologiju

rodila kriza. Nas, međutim, ovdje zanima kada se o sociologiji može govoriti kao o profesiji?

Moderni je profesionalizam spoj dviju tendencija koje su paralelno postojale kroz historiju. S jedne strane, to je »univerzalno« obrazovanje, liberalno opće obrazovanje ili nespecifično obrazovanje koje pojedincu omogućava da obavlja niz upravnih ili edukativnih funkcija. S druge strane, imamo tendenciju specijalizacije vještina. U srednjevjekovnoj Evropi imamo grubu preteču toga procesa u smislu bifurkacije profesija prema univerzitetskoj osnovi (univerzalističkog tipa) i prema gildi (specijalistički tip).

Opće, karakteristika predindustrijskog društva je da oni s visokim statusom nisu bili uključeni u rad niti su imali neko zanimanje u modernom smislu. Profesije su imali pripadnici intelektualnih zanimanja, tj. oni koji su bili obrazovani na univerzitetima i posjedovali opće intelektualno znanje kojem nije bio cilj osposobljavanje za rad, već mogućnost za povećanje svog ionako visokog položaja. »Ideologija profesionalizma toga doba naglašavala je nezavisnost intelektualaca od zaposlenja, klijenta, ekonomske prinude, pa čak i od samoga rada«.

Industrijska se revolucija osniva na specijalizaciji gildskog tipa. Uzimajući u obzir suvremene tendencije k parcelizaciji znanosti, možemo reći da suvremeni univerzitet sve više poprima elemente gildske organizacije, a da klasični univerzitet kao osnova univerzalnog znanja izumire.

Klasično univerzitetsko obrazovanje stvaralo je intelektualce čija je osnovna karakteristika shvaćanje onog što je opće, zajedničko u društvu i u prirodi. Specijalist je, naprotiv, ograničen samo na određeni segment stvarnosti. No, u prirodi je suvremenog obrazovanja specijalista da bude sposoban shvaćati općenitosti na sektoru svoga bavljenja. Oformljivanje suvremenih profesija karakteristika je, dakle, industrijskog društva.

Profesionalizacija je pak proces stvaranja i oformljivanja novih profesija na temelju sve specijaliziranijih znanja i vještina koje su funkcionalno važne za društvo.

Sociologija se prvo ne razvija kao vještina (gildski tip) koja s razvojem znanosti dobiva i svoju teorijsku osnovu (npr. brijač-kirurg). Ona se razvija iz univerzalističkog tipa obrazovanja. Međutim, pitanje je u kojoj mjeri sociologija ostaje samo akademska disciplina, a koliko razvija svoju jasno prepoznatljivu ekspertizu. Upravo je karakteristika industrijskog i postindustrijskog društva primjena znanosti u praksi na svim razinama i u svim sferama, tako da sve discipline postaju i profesije.

Mogao bi se spomenuti barem jedan primjer da je jedna posebna sociologija nastala kao vještina: to je primjer nastanka industrijske sociologije, koja izrasta iz Mayovih istraživanja. Mayov antiteorijski stav i induktivno-emipirijski pristup izazvao je žestoku paljbu sociologa,² pa čak i pogrdne nazive za novu disciplinu (»cow sociology« — D. Bell) i za nove specijaliste (»Servants of power«). Međutim, taj raskol nije dugo potrajao i nova

1) Elliot Philip: The sociology of Professions, The Macmillan Press, London, 1972.

2) Landsberger H. A.: Hawthorne Revisited, Cornell, 1958.

se disciplina — razvijajući i usavršavajući svoju posebnu ekspertizu — uključila u sistem univerzalističkog obrazovanja i »vratila« sociološkoj teoriji.

Treba još naglasiti da profesije uvijek imaju poseban položaj i odnos prema vladajućoj klasi, grupi ili eliti. To posebno vrijedi za sociologiju.³ Kako svaka profesija teži k monopolu nad područjem svoga djelovanja, ona teži da taj monopol bude zakonski sankcioniran, što opet može postići samo ako oni koji imaju moć u društvu priznaju ta prava profesiji. Nužno, promjena odnosa moći u društvu znači i promjenu položaja profesije(a). Prema tome, da li će neko društvo uopće imati razvijenu neku profesiju, pa do toga kakav će položaj ta profesija imati, ovisit će o spremnosti nosioca moći da je priznaju i potrebom za tom ekspertizom.

Sociologija kao opća znanost o društvu posebno je determinirana odnosom s nosiocima vladajuće ideologije i moći u društvu. Povijesni nastanak i uvođenje sociologije kao discipline i nastavnog kolegija određeno je društveno-historijskim i političkim kontekstom. Da li te opće postavke vrijede i za nastanak sociologije u Jugoslaviji?

»Sociologija se po prvi puta javlja u nastavi na nekom našem univerzitetu 1906. na Pravnom fakultetu u Zagrebu.«⁴

U okviru pravnih fakulteta, sociologija je u Jugoslaviji stekla status akademske discipline između dva rata. Zanimljivo je da sociologiju ne nalazimo na filozofskim fakultetima tamo gdje se smještava poslije drugog svjetskog rata, točnije početkom šezdesetih godina. Zašto?

Razloge treba tražiti na mikro-planu odnosa srodnih društvenih znanosti na filozofskim fakultetima. Povijest i etnologija bile su snažne akademske discipline, ali među njihovim nosiocima nije bilo zanimanja za sociologiju koja se u skladu s njemačkom tradicijom shvaćala samo kao pozitivna znanost za razliku od »duhovnih« znanosti. Na makro-planu za sociologiju pokazuju zanimanje institucije u kojima vladajuća struktura ima jako uporište. »Pravni fakulteti kao tradicionalna uporišta vladajućeg državnog i društvenog poretka odškrinuli su vrata sociologiji, jer se od nje očekuje nov »teorijski« doprinos odbrani građanskog društva od naleta revolucionarnih pokreta, njihovih ideologija i »nenaučnih teorija.«⁵

Pojava sociologije u Jugoslaviji vezana je također prvo za krizu građanskog društva, pojavu pokreta i potrebu znanstvenog objašnjenja, ali sociologija nije samo to: ona, da bi djelovala, mora biti u funkciji vladajuće strukture ili bar od nje odobrena.

Paralelno s tom institucionalno priznatom sociologijom na Sveučilištu u Zagrebu, u okviru naprednog studentskog pokreta djeluju diskusione tribine »Studentski sociološki klub« 1931—1933. godine, te »Akademski filozofski klub« 1934. registriran kao stručni klub filozofske, pedagoške i psihološke grupe. Njihov osnovni cilj je upoznavanje i popularizacija marksizma. Tako

3) Freidson Eliot, Ed.: *The Professions and Their Prospects*, Sage, Pub., Beverly Hill, CA, 1973.

4) Mitrović Milan: *Jugoslovenska predratna sociologija*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1982, str. 113.

5) Mitrović Milan: isto, str. 120.

u okviru studentskog pokreta u okviru tih klubova dolazi do dodira između marksizma, filozofije i sociologije.

»Ovo ukazuje na stvarne korene naše posleratne sociologije na filozofskim fakultetima«...⁶ a također, značajan je pokazatelj veze između sociologije i marksizma.

U prvim godinama poslije rata ne može se govoriti o nekoj renesansi sociologije. Kao i cijeli društveni sistem, tako se i sociologija razvija po ugledu na SSSR, u okviru filozofije i interpretacije dijalektičkog i historijskog materijalizma (ukoliko to možemo nazvati sociologijom⁷). Ponovna interpretacija Marxovih, Engelsovih i Lenjinovih stavova koja slijedi nakon konflikata s SSSR-om, bila je teorijski okvir unutar kojega se rađa ideja samoupravljanja. Nova interpretacija tih tekstova navela je kreatore društvenog sistema u Jugoslaviji da pomaknu naglasak od sredstava k ciljevima. Na praktičnom planu to je vodilo k zakonu o radničkom samoupravljanju 1950. godine, do VI kongresa partije na kojem je redefiniрана njena uloga i gdje se od klasične kompartije prešlo na Savez komunista. Naravno, to je dovelo do promjene u svim sferama društva i počeo se izgrađivati sasvim novi društveni i privredni sistem.

To nije ostalo bez odjeka i na čisto teorijskom planu. Filozofija, koja je bila popuno pod utjecajem »dogmatske« varijante marksizma, sporo je mijenjala neke svoje koncepcije. Prekretnica je bio Bledski kongres filozofa 1960. godine na kojem je žestoko kritizirana teorija odraza kao krajnje mehanička interpretacija marksizma. Taj je rascjep značio daljnji samostalni razvoj jugoslavenske filozofije, koja prestaje biti obična »ancilla politicae«. Međutim, taj teorijski i praktični rascjep zapravo je konstituirao sociologiju kao zasebnu znanstvenu disciplinu na filozofskim fakultetima a ne u okviru stare tradicije pravnih fakulteta. Zašto?

Društveni kontekst u kojem se sociologija osniva proizlazi iz krize odnosa SSSR-a i Jugoslavije koji rezultira odbacivanjem staljinističke varijante društvenog sistema. Odbacivanje te varijante znači odbaciti i negativan stav prema društvenim znanostima i omogućiti razlikovanje od toga sistema i u znanstvenim disciplinama.

Teorijska orijentacija te sociologije determinirana je društvenim kontekstom u kojem se zvanično priznaje potreba revitalizacije izvornog marksizma ne samo kao filozofske već i kao opće društvene teorije, određuje je kao tzv. marksističku sociologiju za razliku od građanske.⁸

Konstituiranje sociologije u poslijeratnom razdoblju potvrđuje opću pravilnost: nastanak sociologije je uvijek povezan s društvenom krizom. Na Za-

6) Mitrović Milan: Jugoslovenska predratna sociologija, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1982, str. 120.

7) Bila je i to neka vrsta sociološke teorije: »prilično monstruoza kombinacija marksizma (konfliktne teorije — op. autora) i teorije konsenzusa (koja) se pojavila u Istočnoj Evropi u Staljinovoj eri, kad je uveden pojam 'neantagonističkih klasa' da se službeno izbrišu napetosti i nejednakosti u sovjetskom društvu.« (Johan Goudsblom, *Sociology in the Balance*, Oxford, 1977., Basil Blackwell, str. 172.)

8) Odredba o »marksističkoj sociologiji« predstavlja početnu ali ne i završnu točku razvoja sociologije od Bledskog kongresa naovamo. Ta se odredba sačuvala u udžbenicima »opće sociologije« sve do danas. (Zanimljivo je pritom da nije preveden ni jedan moderni udžbenik sa Zapada. Bio je, doduše, preveden udžbenik Brooma i Selznicka, ali nije nikad objavljen.)

Međutim, veliku promjenu unosi razvoj posebnih sociologija, a osobito empirijskih istraživanja — hijat između »opće sociologije« (koja ostaje »marksistička«) i posebnih sociologija (koje se temelje na drugačijim teorijskim paradigmatama). (nastavak bilješke na str. 15)

padu, u prošlom stoljeću, to je bila kriza primarnih ljudskih zajednica koje razara industrijalizam i kapitalistička robna proizvodnja.

U staroj Jugoslaviji, to je bila kriza jednog još slabašnog građanskog društva koje se, s jedne strane, suočava s golemom inercijom, čak i otporom, tradicionalnoga seljačkog društva, a s druge strane s izazovom revolucionarnog pokreta. Poslije rata dolazi do krize u odnosima sa SSSR-om. Ali to nije bila samo, ni prvenstveno, kriza u vanjskim odnosima, već kriza legitimiteta nove političke elite, koja se više ne može pozivati na »marksizam-lenjinizam«, jer ju je Staljin ekskomunicirao, pa mora afirmirati novu verziju marksizma (»stvaralački marksizam«), kako bi pomoću nje izgradila novi legitimitet. Prije okretanja »izvornom« marksizmu ta je struktura pokušala nadvikati kritičare ističući svoju ortodoksiju (npr. forsirana kolektivizacija), ali to nije pomoglo. Moralo se prići »reviziji« doktrine.

Lokacija sociologije na filozofskim fakultetima vezana je za društveni kontekst u kojem zvanično nastaje, teorijsku orijentaciju koju prvenstveno zastupa, ali u Zagrebu i za predratni studentski pokret u okviru studentskih diskusionih klubova koji vezuju filozofiju, marksizam i sociologiju.

Dakle, kriza je rodila poslijeratnu sociologiju u Jugoslaviji kao zasebnu disciplinu, a pravo građanstva dato joj je sada u okviru zvanično nove interpretacije marksizma, pa je i osnovana tamo gdje je obračun s dogmatskim marksizmom bio najuspješniji — pored filozofije.

Taj historijski kontekst u kojem se sociologija poslije rata u nas osniva, prevladavajuća teorijska orijentacija i vezanost za filozofiju pored koje se osniva, dugoročno će odrediti njen položaj i razvoj kao zasebne discipline i profesije. S druge strane i proturječnost unutar sociologije kao akademske discipline (univerzalistički princip) i kao praktične — aplikativne vještine (gildski princip) djelovat će na oformljivanje sociologije kao profesije i na procese socijalizacije za tu profesiju.

Cilj ovoga rada je analiza osnovnih elemenata profesije sociolog općenito i konkretno u jugoslavenskom društvu, procesa profesionalne socijalizacije sociologa, te budućnosti sociološke profesije u nas.

ELEMENTI PROFESIJE SOCIOLOG

Termin profesija u sociološkom smislu znači zanimanje koje ima monopol nad nekim kompleksnim dijelom znanja i praktičnih vještina za koje je potrebno dugotrajno školovanje, tzv. visoko obrazovanje te tako postaje jasno prepoznatljivo u društvu. Osnovni elementi profesija⁹ mogu se klasificirati u slijedeća područja:

U novije vrijeme, taj se raskol prenosi i na razinu opće sociologije. Makrosociologija se razvija nastavkom na sociološke klasike (posebno Webera) i uključuje se u tokove suvremene teorijske misli na Zapadu. S druge strane, »marksistička sociologija« atrofira na razini dogmatskih udžbenika. Sociologija je prekoračila zadane društvene limite i time je otvorena njezina kriza. Hoće li »izlaz« iz krize biti inkorporiranje »marksističke sociologije« u nove discipline kao što su TIPSS i socijalističko samoupravljanje, pri čemu će se razvijati teorijski neusmjereni empirijsko istraživanje? Treba vidjeti. To ne bi bilo nikakvo novo rješenje.

9) Turner, C., Hodges, M. N.: Occupations and Professions, u knjizi Jackson, J. A.: Profession and Professionalization, Cambridge University Press, 1970.

1. Stupanj razvijenosti osnovnih teorija i tehnika koje čine sistematski zaokruženu cjelinu i osnova su za profesionalni autoritet;

2. Stupanj monopola na stručnu ekspertizu, tj. koliko pripadnici neke profesije mogu isključiti nepripadnike da obavljaju taj posao i koliko je taj monopol društveno sankcioniran;

3. Stupanj prepoznatljivosti profesije od strane javnosti. Koliko javnost zna što treba očekivati od profesionalne ekspertize, kakvo se ponašanje očekuje od pripadnika neke profesije. U taj stupanj prepoznatljivosti ulazi i zakonska regulacija profesionalne aktivnosti kao i društveno priznata titula;

4. Stupanj organiziranosti profesije čini nekoliko pokazatelja te organiziranosti. Prvo su institucije za profesionalno obrazovanje, zatim profesionalna udruženja te tipovi organizacije u kojima se pripadnici neke profesije najčešće zapošljavaju (ili ako se zapošljavaju izvan organizacije kao slobodne profesije).

Prednost ove klasifikacije je u tome što ove četiri dimenzije čine odvojene sfere u tolikoj mjeri da ih je moguće jasno analizirati i mjeriti, a u isto vrijeme subsumiraju sve one karakteristike koje se u drugim definicijama spominju odvojeno pa povećavaju broj elemenata do te mjere da se gube njihove specifičnosti i međusobno se isprepliću. Ipak ovoj klasifikaciji elemenata profesije dodali bismo još:

5. Stupanj razvijenosti profesionalne etike, smatrajući je posebnom dimenzijom profesije nezastupljenom u spomenutoj klasifikaciji, a posebno važnom i specifičnom za profesije.

Stupanj razvijenosti teorija i tehnika profesije sociolog

Prva karakteristika profesija jest da su utemeljene na nekom sklopu teorijskog znanja i tehnika. Po tom sklopu teorijskog znanja, koje leži u osnovi svake profesije, upravo se profesije razlikuju od zanimanja ili, bolje reći, zanimanje prerasta u profesiju kada se obavljanje djelatnosti počinje zasnivati na širem specifičnom teorijskom znanju i metodama. Kirurg postaje medicinska profesija (za razliku od brijača koji je prije obavljao kirurške poslove), onda kada počinje svoje znanje zasnivati na teorijama — znanostima (fiziologije, kemije i sl.). Taj teorijski korpus znanja čini da profesionalni rad nije samo rutina nego rješavanje problema i u novoj situaciji oslanjajući se na teorije i izvodeći zaključke u vezi s teorijom. Zbog toga svaka profesija propisuje obavezan korpus teorijskog znanja i tehnika u procesu profesionalnog obrazovanja.

Za sociologiju je karakteristično da se ona prvo formira kao akademska znanstvena disciplina u procesu razvoja i odvajanja znanosti od filozofije. Ona tako prvo razvija svoje teorije, a onda i metodologiju i metode istraživanja predmeta svog bavljenja. Za razliku od zanata i vještina, koji se razvojem znanosti počinju zasnivati na teorijskim znanjima i postaju profesije, sociologija ide obrnutim putem. Ona od čisto teorijske znanosti počinje razvijati svoju aplikativnost u konkretnim situacijama. Uolikoj mjeri i sociologija razvija svoju aplikativnost, o tome će ovisiti i stupanj njene šire profesionalizacije, tj. da se od čisto akademske znanstvene discipline oformi kao profesija.

Kontekst u kojem se sociologija oformljuje u nekom globalnom društvu često određuje i njenu dominantnu teorijsku orijentaciju i stupanj i smjer njezine aplikativnosti. Ovdje nas posebno zanima jugoslavenska poslijeratna sociologija. Društveni kontekst njenog osnivanja određuje marksizam kao dominantnu teorijsku okosnicu oko koje se izgrađuje sociologija kao znanstvena disciplina. Pitanje koje se ovdje nameće je, koliko je marksizam kao teorija i metoda osnova za sociologiju kao profesiju?¹⁰

Marksizam čini takovu integralnu teoriju koja omogućava da analiziramo položaj pojedinca, društvenih grupa i društvenog totaliteta. Na individualnoj razini, marksizam ukazuje da podjela rada konsekventno vodi u alijenaciju čovjeka. Na razini analize društvenih grupa ukazuje na različite i suprotstavljene društvene grupe koje razvojem neminovno stupaju u klasnu borbu. Na globalnoj razini, klasna borba neminovno vodi u revoluciju i promjenu društvenog poretka. Marksizam nastaje kao kritika građanskog društva, kritika političke ekonomije. Marksizam je imanentno kritička i revolucionarna teorija. Konsekventna marksistička analiza je kritička analiza i završava pozivom na revoluciju, što je domena politike. Prema tome, ukoliko je marksizam jedina teorijska i metodološka okosnica neke profesije, onda profesionalni profil koji dobivamo može biti revolucionar, humanista, ljevičar.

Moderni profesionalizam je proces stvaranja profesija koje su funkcionalno važne za društvo. Profesija znači imati takav set znanja i vještina u određenoj sferi stvarnosti da se može otkriti, popraviti i unaprijediti postojeće.

Ukoliko sociologija osim akademske discipline želi biti i struka, kao npr. ekonomija, onda ona mora u korpusu obaveznog znanja imati široku lepezu teorijskih i metodoloških znanja koji joj stoje na raspolaganju i biti ih sposobna upotrijebiti u funkciji društvenih potreba. Dobiti status profesije znači zadobiti monopol nad određenim teorijskim znanjem i njegovom praktičnom upotrebom.

Očito je da marksizam kao isključiva teorijska orijentacija ne dopušta profesionalizaciju sociologije, jer sociologija kao profesija ne može zadobiti monopol nad marksizmom, niti na toj osnovi može izgraditi svoj metodološko-tehnički instrumentarij. Doduše, to nije jedini (a možda ni glavni), razlog zašto se u jugoslavenskom društvu profesionalizacija sociologije ne prihvaća. Tu valja spomenuti i druge značajne faktore: antiprofesionalizam kao opći društveni stav, definiranje političke sfere kao ekskluzivnog zabrana politokracije, vjerojatno i drugačija filozofija društvene promjene: umjesto racionalno planirane inkrementalne promjene koja je karakteristična za razvijena industrijska društva (Touraine) — imamo »birokratsku inovaciju (Crozier) nakon masivne, čak i kataklizmičke krize.

¹⁰ Obnovi sociologije kao zasebne discipline prethodila je duga i jalova rasprava o tome da li je sociologija identična s historijskim materijalizmom ili se od njega razlikuje (Mandić, Lukić i dr.). Ta je diskusija inkonkluzivno »odumrla«.

Stupanj monopola profesije sociolog

Jedna od bitnih karakteristika profesije je monopol nad obavljanjem određene djelatnosti. Profesija se ne smatra institucionaliziranom ako nema određeni, od države potvrđeni, monopol nad obavljanjem svoga posla. Pomoću toga monopola profesija ili profesionalno udruženje dobijaju u ruke sredstva da »protjeraju«, »kazne« sve one koji se »neovlašteno« bave tim poslom. Ta neovlaštenost ima dvije dimenzije. Prva je, da određena osoba nije završila određenu razinu ili vrstu obrazovanja koje se zahtijeva — na taj način se učvršćuje socijalizacija za određenu profesiju kroz striktno zahtijevanje vrste i razine školovanja potrebnog za obavljanje tog poziva. Druga je dimenzija da postoje načini da se određeni pojedinci isključe iz obavljanja određenog zanimanja ako su se ogriježili o neke principe profesionalne etike.

Drugim riječima, u suvremenim industrijskim društvima imamo situaciju da se profesija oslanja na državu da bi pojačala svoj autoritet u odnosu na potencijalno neposlušne članove profesije ili pak na pojedince »laike« koji ugrožavaju monopol profesije. Naravno, postoji i obrnuti odnos gdje profesija štiti svoje pripadnike od intervencije izvana — bilo da su to laici ili država.

Sociologija je svojim osnivanjem u Jugoslaviji poslije rata stekla institucionalno priznanje i monopol nad određenom sferom stvarnosti. Šezdesetih godina u vrijeme njenog osnivanja uvodi se sociologija kao nastavni predmet u srednje škole (u gimnazije) i u prvim godinama studija na fakultetima. Dakle, osniva se profesija i određuje njeno polje djelovanja. Zbog kratkog vremena svog postojanja, nedovoljnog broja školovanih sociologa ali i zbog svog globalnog i interdisciplinarnog pristupa, sociologija ne štiti svoj monopol već prima u svoje redove sve koji se sociologijom žele baviti.¹¹

Obrazovanje za sociologa je važan korak prema profesionalnom monopolu — ali tek prvi korak. Nije bilo monopola nad sociološkom ekspertizom, jer uopće nije bilo ekspertize, a niti se ona i kasnije potpuno razvila (npr. u radnim organizacijama nema čak ni radnog mjesta industrijskog sociologa, a drugo je pitanje što bi se od njega očekivalo da radno mjesto i postoji). A kamoli da bi se isključili »nadrilsociolozi« (kao što zakon isključuje nadriliječnike). Uostalom, što se tiče profesionalnog monopola ni ekonomisti ne stoje mnogo bolje od sociologa. No, neki zamci profesionalnog monopola bili su stvoreni — a sada se i ti zamci potiskuju.

S reformom školstva, a i prije u sedamdesetim godinama dolazi do zvaničnog potiskivanja sociologije kao nastavnog predmeta u srednjim školama i na fakultetima. Umjesto znanstvene discipline uvode se kolegiji osnove marksizma i TIPSS, koji se čak zakonom propisuju kao obavezni. Bez obzira na to koja je intencija postojala kod uvođenja tih predmeta (ideološka, interdisciplinarna itd.), činjenica je da ti predmeti potiskuju sociologiju i sociologe. Tako, umjesto da se sociologija afirmira i širi upra-

11) Zanimljivo je spomenuti da su koncem pedesetih godina i početkom šezdesetih godina u Sociološkom društvu Hrvatske bili učlanjeni ili su dolazili na sastanke ne samo oni koji su se profesionalno bavili sociologijom već i oni koji su imali bilo kakav interes za društvene probleme.

vo onda kada masovnije nadolaze školovani sociolozi, njoj se stvarno zatvara prostor djelovanja. Desilo se u praksi da su predmeti osnove marksizma i TIPSS istrgnuti ispod bilo kakve profesionalne kontrole (ni jedno profesionalno društvo — sociologa, filozofa, pravnika, ekonomista, politologa ne osjeća se zapravo kompetentnim da bude »pokrovitelj« tih predmeta ili, upravo obrnuto, svi su kompetentni za te predmete). Predmeti su, s jedne strane zakonski propisani (dakle zakonskim normama pokušava se regulirati stvarnost koja do tada nije bila dovoljno regulirana), ali istovremeno ne regulira se jasno struka (ili struke) koja treba stajati iza toga predmeta ili, još dalje, nije regulirana institucija koja treba kontrolirati obrazovanje i stručnost nastavnika tih kolegija.¹²

Dakle, društvo ima potrebu i regulira zakonski tu potrebu za društvenim obrazovanjem, ali je ne vezuje uz profesiju i jasnu profesionalnu ekspertizu. Ovdje nam se nameću dva pitanja, koje posljedice iz toga slijede i zašto je do toga došlo?

Posljedice su za sociologiju da ona gubi apsolutni profesionalni monopol na te predmete. Za opće obrazovanje, da se ne osigurava približna jednakost u izvođenju tih kolegija jer se predaju prema rakursu gledanja one profesije koja je izvodi. Za predmete, da gube ili ne dobivaju znanstveni dignitet jer ni jedna profesionalna institucija to ne osigurava i ne obavlja kontrolu.¹³ Međutim, to ostavlja posljedice i na odnose među srodnim profesijama.

Drugi moment koji je važan u održivanju monopola profesije ili jasne sfere kompetencije je odnos između tzv. graničnih profesija, npr. psihijatri — psiholozi, sociolozi — politolozi, sociolozi — filozofi itd.¹⁴ Naime, s razvojem profesija i umnožavanjem povećava se broj graničnih profesija koje djelomično imaju iste sfere djelatnosti i slične kompetencije. Odnosi među graničnim profesijama ovise o cijelom nizu konkretnih društvenih situacija. Snaga jedne profesije, koja se očituje u jakom profesionalnom udruženju ili utjecajnim pojedincima u društvu koji povećavaju legitimno moć profesije itd., može dovesti do snažnijeg oformljavanja i jasnije kompetencije jedne granične profesije nad drugom. Osim sukoba i borbe za monopol postoji, naravno, i slobodni prelazak iz jedne srodne grupe u drugu, ili bavljenjem sličnim djelatnostima bez veće kompetitivnosti. Naravno, to ovisi i o ponudi i potražnji na tržištu profesionalnog rada, pa se ti odnosi često zaoštavaju što je tržište zasićenije.

Za sociologiju i ostale društvene znanosti ova nedefiniranost kompetencije nad kolegijima osnove marksizma i TIPSS, pri zasićenom tržištu

12) Sporer Zeljka: Položaj i funkcija sociologije na tehničkim fakultetima, Revija za sociologiju, Vol. VIII, (3—4); 86—92, Zagreb, 1978.

13) Da pomanjkanje profesionalne kontrole može ozbiljno kompromitirati nastavni proces, dovesti do »dosade« i konflikta s učenicima, govori bojkot nastave jednoj nastavnici marksizma u jednom obrazovnom centru u Novom Sadu. (Vjesnik — Sedam dana, siječanj 1982).

14) Vrijedi spomenuti osobno iskustvo autora. Došavši prije 11 godina na Fakultet političkih nauka, odmah je primijetio da postoji čitava fobija od širenja sociologije, da ne ugrozi ne samo politologiju već i opstanak samog fakulteta čiju osnovicu čini politologija. Dijelom kao rezultat toga straha, a dijelom zbog drugih okolnosti, neprekidno se smanjivao broj članova Odsjeka za sociologiju čok nije došao na takvu mjeru da više ne predstavlja »opasnost«.

profesionalnog rada, može dovesti do veće kompetitivnosti pa i do konflikata.

Pokušajmo sada odgovoriti zašto uopće dolazi do zakonskog uvođenja nastavnih kolegija, a ne definiranja profesionalne kompetencije nad njima? Vratimo li se na društveni kontekst u kojem se sociologija osniva, onda vidimo da je taj kontekst bitno odredio njezinu teorijsku orijentaciju kao marksističku. Dakle, od sociologije se očekivala marksistička interpretacija društva i takav tip obrazovanja. Uvođenje predmeta osnove marksizma i TIPSS izražava potrebu društva (ili onih koji imaju moć da to odrede kao potrebu), za marksističkim obrazovanjem i obrazovanjem za samoupravljanje. Prema tome, ako se ti predmeti zakonski uvode i ne vezuju za sociologiju (već su umjesto nje), znači da sociologija nije ispunila dio onih očekivanja zbog kojih je i osnovana, ili da nije samo marksistička te da ne može imati monopol nad tim kolegijima. Međutim, nitko ne dobiva profesionalni monopol nad tim kolegijima. Prema tome, to dugoročno može značiti da kako ni jedna profesija nema monopol nad tim predmetima, da za to nije potrebno profesionalno znanje, i monopol će preuzeti oni koji su imali moć da ih uvedu.

Koje posljedice slijede za sociologiju iz gubitka monopola nad tim kolegijima?

Monopol sociologije u obrazovnim institucijama se smanjuje; to, međutim, ne znači da se ne razvija njen monopol u istraživačkim institucijama društva. Doduše, i taj je monopol samo djelomičan: to je monopol na istraživanja, ali ta istraživanja imaju više karakter interne djelatnosti institucije (financijski opstanak) nego li rješavanja problema u društvu (aplikacija). Međutim, smanjenje monopola u edukaciji drugih, a zadržavanje monopola u istraživanju mora ostaviti traga i na profesionalnom obrazovanju sociologa, tj. više i svestranije obrazovanje za istraživače, što se i događa. To bismo mogli nazvati propulzivnim reagiranjem na potrebe tržišta.

Profesije se, dakle, stalno nalaze u više ili manje obrambenoj pozi u odnosu na društvenu okolinu, kako i primjer sociologije pokazuje. Jednom etablirane profesije nalaze se stalno pod udarcima javnosti i one nastoje da obrane vlastiti monopol na obavljanje određene djelatnosti. Naime, monopol, kao bitna oznaka profesije, nalazi se u stalnoj opasnosti u funkciji društvenog razvoja i promjena nosilaca moći u društvu.

Jedan od načina obrane monopola je profesionalni jezik i profesionalni žargon. Naravno da razvoj i upotreba profesionalnog jezika nije samo u funkciji obrane monopola. Kad piše o funkcijama profesionalnog žargona, K. Hudson¹⁵ spominje tri osnovne funkcije:

- 1) takav jezik je više kondenziran i time štedi vrijeme;
- 2) on olakšava međusobno prepoznavanje članova profesije pa ima funkciju održanja grupnog morala i olakšavanje identifikacije;

¹⁵ Kenneth Hudson: *The Jargon of the Professions*, Billing and Sons LTD, London, 1978., str. 6.

3) ima, konačno, funkciju da javnost drži na distanci jer ona »ne razumije o čemu se radi«.

Stvar je konkretne analize da utvrdi koliko pojedini profesionalni jezik, u ovom slučaju jezik sociologije, ispunjava svaku od ovih funkcija.

Razmotrimo li ukratko, ove tri funkcije, možemo reći za prvu — kondenziranost i ušteda u vremenu — da u stvari predstavlja upotrebu znanstvenog jezika određene discipline koja čini osnovu te profesije. Kodifikacija jezika, tj. definiranje osnovnih pojmova, predstavlja neophodni korak u konstituiranju svake znanstvene discipline ili, bolje rečeno, svake znanosti uopće. Da bi se moglo komunicirati u znanosti, moramo imati set jasno definiranih pojmova koji imaju svoj smisao jedino u okviru određene teorije, a često nemaju svoj pandan u svakodnevnom jeziku ili, ako ga i imaju, u svakodnevnoj komunikaciji taj se pojam različito i neprecizno definira. Uzmimo samo pojmove iz fizike kao masa, brzina i sl. i vidjet ćemo da njihovo značenje u okviru paradigme suvremene fizike nije isto kao i u svakodnevnom poimanju. Radi se, dakle, o terminima koje možemo naći u svakodnevnom jeziku koji, međutim, imaju precizno određeno značenje u okviru fizike ali neprecizno ili često drugačije u okviru svakodnevnog govora. Isto vrijedi i za sociologiju, s tom razlikom da zbog nepostojanja jedinstvenog paradigmatškog okvira nemamo jedinstveno određene osnovnih pojmova.¹⁶

Nedostatak jedinstvene paradigme kao i veliki utjecaj filozofije i filozofskih pojmova u jugoslavenskoj sociologiji ne pridonosi brzom razvoju kondenziranog stručnog sociološkog jezika. Dok je još stručni jedinstveni jezik prisutan u sferi metodologije i socioloških metoda, u teorijskom pogledu postoji nejedinstvenost. Ta se nejedinstvenost očituje i u poimanju teorije kao filozofske teorije. Tako imamo nesklad između socioloških teorija i kategorija koje se poistovećuju s filozofijskim teorijama, i metodologiju i metode koje su eminentno sociološke. Dolazi do miješanja filozofskog kategorijalnog aparata u sociološku analizu. Na primjer, pojam vrijednosti ima jedno značenje u sociološkom poimanju, a bitno drugačije u filozofskom ili ekonomskom. Uzrok takvom stanju treba potražiti opet u nastanku sociologije u nas poslije rata iz filozofije i pored filozofije. Filozofsko obrazovno porijeklo jednog dijela osnivača sociologije utječe na miješanje filozofskog kategorijalnog aparata u sociološki pristup. Tako često umjesto jasne sociološke analize ostaje se na nekoj vrsti socijalne filozofije. Posljedice se očituju u otežanoj znanstvenoj komunikaciji među sociolozima ne samo zbog različitog teorijskog pristupa već prvenstveno zbog nekonzistentne upotrebe pojmova. Sociologiji je tako relativno otežana jedinstvenost pojmovnog aparata, što smanjuje kondenziranost u sporazumijevanju a time i monopol struke. To, međutim, ne znači da sociologija uopće nema kategorijalni aparat već da zbog bogatstva teorije i interferencije filozofskih teorija postoji nekonzistentnost.

16) Prema Nisbetu, ima pet »jediničnih ideja« koje čine jezgro sociologije: zajednica, status, vlast, sveto i alijenacija. (*Sociological Tradition*, New York, Basic Books, 1966).

Nesporazumi sa stručnim jezikom nastaju naročito na relaciji stručnjak — laik, kada laik često ili ne razumije o čemu se radi ili pak »krivo« prevodi na svakodnevni jezik. No, ljutnja laika nije opravdana jer je teorijska misao, a time i profesionalna komunikacija, nemoguća bez takvog jezika. To isto vrijedi i za primjenu matematike u pojedinim disciplinama, jer i matematika nije ništa drugo doli specifični jezik koji u prvom redu sintetizira i olakšava komunikaciju. Bez profesionalnog, stručnog jezika nema znanosti kao ni znanstvenika. Kao što lijepo Hudson započinje svoju knjigu: »Svaka profesija ima nužno vlastitu terminologiju, bez koje se njeni članovi ne mogu izražavati niti mogu misliti. Deprivirati ih od tih riječi značilo bi osuditi ih na neaktivnost.«¹⁷

Druga karakteristika, rekli smo, to je međusobno prepoznavanje članova profesije na temelju jezika. To se ne odnosi samo na to da se pripadnici određene struke prepoznaju među laicima, nego isto tako i među pripadnicima drugih profesija. No, kao što znamo, jezik, pojmovi i teorije koje stoje iza djelatnosti određene profesije mogu se činiti stranim laiku koji kao prvo nije razumio jezik iz spomenute točke, ali ne razumije ni »kut gledanja« na stvarnost koji onda iz tog jezika proizlazi. Poseban je izvor nesporazuma to što se jezik i kut gledanja sociološke struke razlikuje od ideološkog jezika i ideološkog kuta gledanja »politike« a koji sebe smatra apsolutno mjerodavnim za društvenu analizu. To, u najmanju ruku, može onemogućiti sudjelovanje sociologa u rješavanju društvenih problema, a u krajnjoj liniji može dovesti do toga da se u sociologiji vidi šizma i disidentstvo.¹⁸ Do isto takvih nesporazuma dolazi i među profesionalcima raznih struka koji iz svoje perspektive gledaju na stvarnost ako se sretnu na rješavanju praktičnih problema. Uzmimo urbanističko planiranje i različite jezike, pa onda i perspektive, kojima tom praktičnom zadatku pristupaju arhitekti, građevinari, ekonomisti i sociolozi.

Sociolozi su tu naročito hendikepirani, njihov predmet je društvo o kojem svaki pojedinac obično misli da zna sve i da se tu nema što novoga reći. S druge strane, teorijski jezik je apstraktan i nepristupačan laicima, a svakodnevni pojmovi imaju bitno drugačije značenje. Specifičan kut gledanja i profesionalni jezik omogućava brzo prepoznavanje sociologa međusobno.

No, od svih tih funkcija jezika za nas je posebno zanimljiva treća funkcija, a to je uspostavljanje distance između profesije i laika i na taj način potvrđivanje monopola same profesije. Dok se bez teorijskog jezika ne može, često se stvara »umjetni« jezik, samo da se naglasi ta distanca. Klasični primjer za to je liječničko korištenje latinskog jezika (sličnu funkciju latinski je imao i u crkvi i u nekim srednjovjekovnim birokracijama).

Većina termina koje liječnici upotrebljavaju na latinskom jeziku nemaju nikakvu teorijsku težinu — appendix i slijepo crijevo ili pneumonija

17) Kenneth Hudson: *The Jargon of the Professions*, Billing and Sons LTD, London, 1978, str. 1.

18) Praktičan ali javnosti malo poznat primjer bilo je sudjelovanje jugoslavenskih sociologa u radu posebne podgrupe u okviru »Kraigherove komisije«. Izvještaj podgrupe nije korišten u izradi završnog dokumenta. Naime, taj materijal nije ispunio očekivanje jer je zadržao u domenu »politike«, na način i terminologijom koji u toj domeni nisu uobičajeni. Čini se da se monopol na sociološku ekspertizu sudario s monopolom na političku moć.

i upala pluća nisu različiti koncepti gdje bi apendix označavao neki teorijski pojam koji nema identično značenje sa slijepim crijevom nego jednostavno jezik koji je različit od narodnog i koji pomaže održavanju mistične aureole liječnika pred pacijentom. Ova upotreba latinskog nema opravdanja osim radi olakšanja internacionalne komunikacije, a onda i druge funkcije koju smo spomenuli — međusobnog prepoznavanja. Tako, jedan liječnik piše: »Značajno je da su do nedavno liječnici pisali recepte na latinskom i da su medicinske dijagnoze još uvijek uvijek u žargon čija je glavna svrha da ulije strahopoštovanje i da mistificira laike.«¹⁹ Međutim, laicima to nerazumijevanje ulijeva nadu da često liječnici i više znaju nego što stvarno znaju, pa postoji u stvari obostrani interes da se to stanje ne promijeni (ne reformira), kako T. Szasz inače sugerira: »Ta reforma značila bi za liječnike gubitak privilegija, a za laike gubitak zaštite.«²⁰

Namjerno držanje javnosti na distanci pomoću profesionalnog jezika karakteristično je za mnoge profesije koje svoje korijene prvenstveno vuču iz gildskog tipa, ali to nipošto nije težnja sociologije.

To se, međutim, nenamjerno događa zbog apstraktnog teorijskog jezika. Namjera je sociologije popularizacija i što veća pristupačnost svima. Razlog takvom pokušaju sociologa je stalno nastojanje da se iz univerzalističkog principa što više konkretizira. Zatim, relativno kasno oformljivanje sociologije zahtijeva da se struka popularizira te da njezina ekspertiza postane poznata svoj javnosti. Marksistička teorija koja dominira u nas osigurava jedan aktivistički i neelitistički prisup. Zbog svega toga sociologija teži svojoj popularizaciji, dizanju opće razine obrazovanja iz društvenih disciplina; što se više o sociologiji znade, to se više može uvidati potreba za njenom ekspertizom, a time se širi i njen monopol. Sociologija, dakle, nema potrebu da mistifikacijom jezika drži distancu. Upravo obrnuto, ona osigurava monopol svojom većom popularizacijom.²¹

Posebni jezik s kojim se inače često susrećemo je birokratski jezik koji, u stvari, ima sve tri funkcije. On omogućava preciznost — doduše on ne proizlazi iz teorije i nema svojstva teorijske apstraktnosti, ali je povezan s pravnom terminologijom koja pretendira da točno označi adresante određenih pojmova. Na taj način on ima određenu udaljenost od svakodnevnog govora da bi se omogućila precizna pravna razgraničavanja. Druga je funkcija također vrlo značajna — prepoznavanje birokrata među sobom, a i treća funkcija je prisutna, što svojim nerazumljivim jezikom ulijevaju strahopoštovanje laičkoj publici.

U Jugoslaviji je učinjen korak dalje u razvijanju birokratskog jezika tako da se na klasični birokratsko-pravni jezik kalemi i ideološki jezik. Taj ideološki jezik proizlazi iz određene teorijske vizije, u ovom slučaju

19) Kenneth Hudson: isto.

20) T. Szasz: *American Journal of Psychiatry*, 128/2, 1971, citirano prema K. Hudsonu.

21) Ipak suvremeni trendovi na Zapadu su drugačiji. »Sada kad je sociologija postala priznata akademska disciplina, većina sociologa više ne piše za difuznu publiku koja želi biti ideološki informirana — oni pišu samo za svoje kolege. U svakodnevnom radu imaju posla opet s kolegama, studentima i možda, u istraživanju, sa sponzorim. Većina sponzora... je prvenstveno zainteresirana za preciznu faktualnu informaciju; oni ne traže ideološki savjet.« (Goudsblom, *op. cit.*, str. 170.)

Marxove teorije o razvoju društva i njegovih shvaćanja o budućem društvenom uređenju, tj. ciljevima društvenog razvoja. No, u našem birokratskom jeziku se ti ciljevi prevode u stvarnost, čak štoviše u birokratsko-pravni jezik. Tako npr. koncepcija udruženog rada ima svoj smisao jedino u okviru Marxove teorije komunizma kao društva gdje nema klasne podjele, gdje nema robne proizvodnje, nega udruženi rad slobodno organizira svoju razmjenu s prirodom i među sobom. Najednom kod nas se taj pojam seli u našu realnost koja nema veze s Marxovim pretpostavkama i odjednom svijet robne proizvodnje ili centralnog administrativnog planiranja postaje svijet udruženog rada. Tako se cilj administrativnom logikom preseljava u stvarnost, a onda se često, što je udžbenički primjer reifikacije, od te stvarnosti očekuje ponašanje u skladu s našom koncepcijom, tj. očekuje se da se sudionici u društvenoj reprodukciji ponašaju kao »udruženi rad«.

Naravno da taj pojam koji nema nikakvog oslonca u realnim procesima, pa biva »prevođen« u svakodnevnoj praksi na potpuno neadekvatan način, tj. gubi svoj prvobitni teorijski smisao ali i nema jasnu eksplicitnu definiciju. Tako kod nas udruženi rad postaje sinonim za privredu (u najmanju ruku to je gubitak ekonomičnosti jer se jedna riječ zamjenjuje s dvije), a društvene službe nekako nisu »pravi udruženi rad« (iako pojedinci »udružuju« svoj rad unutar tih službi i s privredom tj. »pravim« udruženim radom). Vrlo je lako prepoznati da se u stvari birokratski prijevod Marxove koncepcije udruženog rada reinterpreтира u skladu sa sovjetskom varijantom odnosa baze i nadgradnje. Uglavnom dobivamo mješavinu teorijskog jezika s klasičnim birokratskim jezikom.

Ono što je za nas primarno jest da taj jezik omogućava prepoznavanje članova određene grupe (u ovom slučaju ne profesije) među sobom i njihovo distanciranje od »laika«. Iako bi u stvari političar trebao prevoditi komplicirane probleme u svakodnevni jezik da odlučivanje bude moguće onima koji trebaju donositi odluke, kod nas se stvara posebni jezik kao neophodni preduvjet za ulazak u političko zanimanje. No, isto tako manipuliranje tim jezikom omogućava da se stvara distanca, jer kod laika postoji osjećaj da se govori o nečemu što je realno, ali samo prekomplicirano.

U kakvoj je vezi taj birokratski jezik sa sociologijom kao profesijom? Kako vidimo, taj je birokratski jezik vezan za Marxovu teoriju. Naši sociolozi prvenstveno dobro vladaju tom teorijom i njenim pojmovnim aparatom. Znači li to da će sociolozi imati veće šanse za uspjeh i bolje snalaženje u birokratskim i političkim strukturama od drugih profesija koje to nemaju? Neosporno da (uz uvjet vlastite »prilagodbe« birokratskom jeziku), ali to naravno nije jedini kriterij opredjeljenja i selekcije. Podaci o ustanovama u kojima se sociolozi zapošljavaju, ali i broju sociologa na političkim funkcijama, mogli bi donekle osvijetliti koliko je ta pretpostavka točna. Na žalost, raspoložive podatke posjedujemo samo za diplomirane sociologe na Filozofskom fakultetu u Beogradu.

Tabela 1.

Struktura ukupnog broja diplomiranih sociologa na Filozofskom fakultetu u Beogradu prema vrsti organizacije u kojima rade za 1968. i 1975. godinu.

Vrsta organizacije	1968		1975	
	%	Rang	%	Rang
Gimnazije	28,9	1	20,4	1
Instituti za društvena istraživanja	12,4	2	6,2	5
Društveno-političke organizacije	8,3	3	10,4	3
Poduzeća	8,3	4	11,9	2
JNA	5,5	5	2,4	6
Fakulteti i više škole	3,4	6	8,7	4
Ostalo, nepoznato i nez.	33,1		33,5	
Ukupno	100		100	

Izvor: Miroslav Radovanović: Zapošljavanje diplomiranih sociologa u SR Srbiji, Zagreb, 1983

Spomenuti podaci u Tabeli 1. pokazuju da su se prve generacije sociologa prvenstveno zapošljavale u obrazovnim institucijama (gimnazijama), a slijedeće se generacije znatnije zapošljavaju u poduzećima te u višim obrazovnim institucijama (fakultetima i višim školama).

Treći tip institucija u kojima se sociolozi zapošljavaju su društveno-političke organizacije, koje su na trećem mjestu i 1968. i 1975. godine s tendencijom povećanja. Ti podaci još detaljno ne govore o radnom mjestu na kojem sociolozi rade, ali su svakako indikator smjera zapošljavanja i djelomično potvrđuju našu prethodnu tezu. Valja pretpostaviti da je situacija u SR Hrvatskoj nešto drugačija. Na to upućuju dva razloga. Prvo, u Beogradu se sociologija oformljuje četiri godine ranije, s druge strane reforma školstva (koja djelomično ukida sociologiju i demonopolizira društvene predmete) se uvodi 3—4 godine kasnije nego u SR Hrvatskoj. Prema tome, sociolozi u SR Srbiji imali su 7—8 godina više vremena da se inkorporiraju u obrazovni sistem gdje im je po koncepciji obrazovanja i monopola profesije trebala biti masovna baza. Zbog tog vremenskog pomaka (kasnije stizanje na tržište rada, a ranije zatvaranje dijela toga tržišta) sociolozi u SR Hrvatskoj imali su manje šanse za ulazak i etabliranje u obrazovnim institucijama, pa treba pretpostaviti da su se disperzirali po svim tipovima institucija i organizacija, naročito onima koje se osnivaju polovinom sedamdesetih godina kao što su SIZ-ovi. Zbog toga ih je u postotku manje u obrazovanju, a više u ostalim organizacijama. Dakle, i opća situacija u SR Hrvatskoj tjerat će sociologe da rade na svakom ponuđenom radnom mjestu, a vladanje marksističkim kategorijalnim aparatom olakšat će im inkorporaciju u birokratsko-politički aparat.

Kakve posljedice na sociologiju kao struku ima takav smjer zapošljavanja sociologa? Znači li to da će se struka lakše i bolje afirmirati ili da će se afirmirati u onoj sferi gdje se obično masovno ne afirmira, pa se neće uopće afirmirati kao znanstvena i stručna disciplina? Na kraju u kojoj će domeni sociologija osigurati svoj monopol?

S druge strane, kakve će posljedice ostaviti na društvo, birokratske i političke organizacije masovnije prisustvo sociologa u njima? Znači li to da će veće prisustvo sociologa osiguravati znanstveni pristup, ili će doći do još intenzivnijeg prevođenja teorijskih vizija budućnosti na sadašnju praksu bar na semantičkoj razini?

Stupanj vanjske prepoznatljivosti profesije sociolog

Jedna od bitnih informacija o nekoj osobi koja se najčešće daje je posao, zanimanje ili profesija kojom se taj pojedinac bavi. Titula (zvanična ili ne) nekog zanimanja (majstor) ili čak titula profesija (inženjer) osigurava društveno vrlo upotrebljivu informaciju. Najčešće pitanje koje se postavlja pri upoznavanju pojedinca je posao kojim se bavi. Zanimanje nam najupečatljivije predstavlja pojedinca, njegov rad tj. mjesto u društvenoj podjeli rada, obrazovanje koje stoji iza tog zanimanja, očekivano ponašanje koje iz tog proizlazi, te kakav je njegov položaj u socijalnoj strukturi, tj. na danj socijalnoj stratifikacijskoj ljestvici. Možemo, dakle, govoriti o fenomenu jasnog prepoznavanja profesija (zanimanja) od strane javnosti u nekom društvu. Durkheim taj fenomen opće prepoznatljivosti neke pojave naziva »kolektivnom predodžbom«. Nju posjeduju svi odrasli članovi društva i te kolektivne predodžbe omogućuju pojedincima da prepoznaju, lociraju i sauzmu stavove prema pojavama u datim društvenim situacijama. Kolektivne predodžbe o nekim zanimanjima ili profesijama su idealno tipske (Weber) ili su to modeli kako bi profesije trebale djelovati, to znači:

- kakav posao ta profesija obavlja;
- kakav tip ekspertize pruža;
- tipično idealno profesionalno ponašanje prema korisnicima usluga;
- tip organizacija kroz koje profesionalci najčešće pružaju svoje usluge.

Često su tu uključeni i sadržajno manje važni elementi ali prisutni u idealnoj predodžbi o nekoj profesiji kao što su odjeća, instrumenti — tehnologija kojom se najčešće služe (zubar — bijela odjeća, zubarska stolica i bušilica).

Stupanj po kojem se profesije prepoznaju od javnosti je različit. On može biti određen činjenicom tko su korisnici usluga profesije. Korisnici mogu biti pojedinci i organizacije. Neke profesije su tako lako prepoznatljive za svakog člana zajednice (npr. liječnici) jer njihove usluge svi masovno direktno koriste. Korisnici usluga nekih profesija su isključivo organizacije (npr. naftni inženjeri i sociolozi). Tada su te profesije obično manje prepoznatljive od šire javnosti i od laika.

Sociolog ne spada u lako prepoznatljivu profesiju na tom općem planu i zbog toga što korisnici njegovih usluga nisu direktno pojedinci. Prepoznatljivost sociologa kao profesije ovisit će o nizu faktora. Prvo, proizlazi iz stupnja razvijenosti sociologije i njezine ekspertize. Drugo, ovisi

o stupnju razvijenosti nekoga društva.²² Što je neko društvo na višem stupnju razvoja to je općeobrazovna razina populacije viša. Za sociologiju je to značajno jer s obrazovanošću raste stupanj njene prepoznatljivosti. U razvijenom društvu sve više se informiranost postavlja kao preduvjet funkcioniranja i daljnjeg bržeg razvoja. Znanstveni pristup svim sferama stvarnosti pa tako i znanstveni pristup društvenim fenomenima nameće se s razvojem društva. Treći element je tip društvenog sistema kojeg ovdje razlikujemo prema stupnju njegove demokratičnosti.²³ Demokratičnije društvo želi stalnu informiranost o sebi. Ispitivanje javnog mnijenja razvija se npr. kao obavezna institucija informiranja u društvu koje o sebi želi stalno nešto saznati. Ta ekspertiza tako postaje sastavni dio javnih informacija i prepoznatljiva od javnosti, pa će i profesija koja pruža tu ekspertizu biti jasno prepoznatljiva. Ukrstimo li ta dva faktora pomoću njihovih ekstremnih alternativa kao što su razvijeno-nerazvijeno društvo, demokratičan-nedemokratičan tip društvenog sistema, pokazat će nam se gdje će sociološka ekspertiza biti poznata, a gdje za nju ne postoji plodno tlo.

		tip društvenog sistema	
		demokratičan	nedemokratičan
stupanj razvoja	razvijeno društvo	+	—
	nerazvijeno društvo	—	—

Jedino u razvijenom ali demokratskom društvenom sistemu sociološka ekspertiza je moguća, potrebna i etablirana.

U nedemokratskim društvima, ukoliko su još nerazvijena, ne postoji potreba da društvo o sebi nešto znađe; a ukoliko su razvijena, onda obično imaju gotove odgovore date u projekciji budućih globalnih ciljeva. Općenito, u demokratskom sistemima koriste se društvene znanosti da bi se olakšala interakcija među grupama, tj. grupe koriste znanost da ostvare vlastite ciljeve (npr. istraživanje tržišta, javnog mnijenja i sl.). U nedemokratskim sistemima nema potrebe za tim, nego znanost samo »preživakava« globalni sistem.²⁴ Dakle, stupanj prepoznatljivosti sociološke ekspertize vezali smo općenito za stupanj korištenja društvenih znanosti u različitim sistemima. Prepoznatljivost sociologije kretat će se u rasponu od totalnog nepostojanja u nekom društvu pa do etablirane profesije.

22) Tako A. Gouldner smatra da porast nove klase inteligencije unutar »businessa« dovodi do toga da se stara »novčana« klasa profesionalizira. (The Future of Intellectuals and the Rise of New Class, New York, Macmillan, 1979).

23) Pri tome važnu ulogu igra i sociološka tradicija. Na primjer, u Poljskoj je anketiranje javnog mnijenja obavljeno čak i za vrijeme »ratnog stanja« za potrebe vlasti, dok se u Jugoslaviji takva ispitivanja ne obavljaju čak ni zato da bi potvrdila da određene vladine mjere uživaju podršku javnosti. To se može tumačiti tradicijom a ne stupnjem demokratičnosti.

24) Lindblóm, C.: Politics and Markets: Comparative Politico-Economics Systems, Basic Books, 1977.

Stupanj organiziranosti profesije sociolog

U kolikoj mjeri je neka profesija organizirana, možemo zaključiti uzimajući u obzir slijedeće kriterije:

- stupanj organiziranosti institucije za profesionalno obrazovanje;
- tipove organizacija u kojima se profesije najčešće zapošljavaju;
- organiziranost profesionalnih udruženja.

Visokoškolske obrazovne institucije su organizacije koje provode profesionalno obrazovanje. Postoje velike nacionalne razlike u organizaciji tih obrazovnih institucija danas u svijetu. Bez obzira na velike razlike, možemo generalno zaključiti u kojem je stupnju neka institucija za profesionalno obrazovanje organizirana, prema tome, koje stupnjeve obrazovnih programa nudi. To znači da osim dodiplomskog studija ima organizirani i postdiplomski studij, a u nekim zemljama i doktorske programe. U Jugoslaviji govorimo o I i II stupnju dodiplomskom i III stupnju postdiplomskom (ili VI, VII, VIII stupnju) a ne postoje organizirani doktorski programi kao npr. u SAD. Koliko programa ili stupnjeva obrazovna institucija organizira, to prvenstveno ovisi o razvijenosti struke i općem stupnju profesionalizacije u nekoj zemlji. Takozvane semi-profesije²⁵ često imaju samo I i II stupanj ili dodiplomske programe koji su organizirani u 2—4 godine studija. Razvijenije profesije, kao medicina, imaju duge dodiplomske studije koji traju 5 godina, postdiplomске studije, specijalizacije, doktorske programe, Duljina obrazovanja i treninga za neku profesiju direktno određuje profesionalni autoritet. Dugotrajni studij ujedno znači veće znanje iz čega proizlazi i veći profesionalni autoritet, i obrnuto. Dakle, stupanj organiziranosti institucija za profesionalno obrazovanje pokazuje nam stupanj razvijenosti neke profesije, kao i stupanj opće profesionalizacije u nekom društvu. Sociolog je profesija koja ima organizirane institucije profesionalnog obrazovanja. Zbog svog univerzalističkog tipa nastanka sociologija se odmah oformljuje kao akademska disciplina s dugotrajnim obrazovanjem i time osigurava svoj autoritet. Ona nije u poziciji da se bori za povećanje obima znanja, iz čega bi slijedila potreba za produžavanjem obaveznog obrazovanja. Sociologija, dakle, odmah dobiva status profesije po organizaciji duljine obrazovanja.

Bez obzira na moguće tipologije organizacije (čemu su sociolozi posvetili dosta pažnje), želimo naglasiti da profesije razlikujemo prema tome da li se zapošljavaju pretežno u jednom tipu organizacije ili u više tipova. Obrazovanje za profesiju bit će organizirano u skladu s očekivanim tipom organizacije u kojoj će se zapošljavati i ciljevima koje treba realizirati. Za sociologa je (kako smo već vidjeli) karakteristično da se prvenstveno zapošljava u obrazovnim institucijama, zatim društveno-političkim organizacijama i institucijama sistema, radnim organizacijama različitog tipa i

25) Etzioni, A.: *The Semi-professions their Organizations (Teachers Nurses, Social Workers)*, The Free Press, New York 1929, Semi-profesije su sva ona zanimanja gdje su obrazovanje i trening kraći, status je manje legitiman, pravo na privilegirane komunikacije je manje etablirano, posjeduju manje opće specijalizirano znanje, te tako i manji autoritet.

institutima za društvena istraživanja. Ciljevi koje sociolog treba realizirati u tako različitim tipovima organizacija su veoma različiti, pa bi u socijalizaciji za profesiju trebale biti sadržane pripreme za moguću prilagodbu tim različitim ciljevima.

Osim zapošljavanja profesionalaca u organizacijama, što je najčešći oblik, možemo govoriti i o slobodnim profesijama. dakle o onom tipu profesije koji samostalno, izvan organizacijskih formi može obavljati svoju djelatnost. Najpoznatije slobodne profesije su advokati, liječnici, umjetnici — to su tzv. klasične slobodne profesije. Danas možemo promatrati trend smanjivanja broja slobodnih profesija i povećavanja broja profesija koje su vezane uz organizaciju. S jedne strane, javlja se trend stvaranja novih profesija koje su proizvod organizacija i mogu raditi samo u organizacijama (kao npr. inženjer naftnog rudarstva), a s druge strane klasične slobodne profesije sve se češće vezuju uz organizacije. Razlog tomu je što su profesije svih profila sve više potrebne organizacijama zbog složenosti okoline u kojima organizacije djeluju (potrebno je sve više znanja da bi se odgovorilo na podražaje okoline). Stručnjaci se, s druge strane, sve više vezuju za organizacije zbog neophodnosti timskog rada, skupe opreme koju pojedinac teško može sam nabaviti. Sociolog je profesija koja isključivo radi u organizacijama.

Većina autora slaže se da je profesionalno udruženje bitno za proces profesionalizacije. Caplow²⁶ je naglasio da je to prvi stupanj profesionalizacije nekog zanimanja. Najrazvijenije profesije ujedno imaju i najstarija ali i najrazvijenija profesionalna udruženja. Profesionalna udruženja variraju po stupnju kompleksnosti, rigidnosti i hijerarhičnosti kako spominje Vollmer i Miller.²⁷ Većina profesionalaca smatra da je profesionalnu slobodu moguće bolje ostvarivati kroz profesionalno udruženje nego kroz druge forme udruživanja kao što su sindikati. Neke profesije, kao inženjerske struke, sklonije su da budu članovi granskih sindikata i aktivniji u njima nego u profesionalnim udruženjima. Druge profesije, npr. medicinska (naročito u SAD), daju široku podršku svom profesionalnom udruženju. Struktura profesionalnih udruženja vrlo je različita, može biti više ili manje hijerarhizirana, ona odražava ciljeve kojima profesionalna udruženja služe. Naravno, ciljevi koje si može postaviti profesionalno udruženje ovise o karakteru društvenog sistema, tradiciji i stupnju razvijenosti nekog društva. Stupanj općih sloboda okupljanja i udruživanja, stupanj demokratičnosti sistema direktno utječe na organiziranje profesionalnih udruženja i na ciljeve koje si u datom režimu udruženja mogu postaviti. Totalitarni režimi koji sumnjičavo gledaju, pa čak i zabranjuju, svako okupljanje ili negiraju svaki monopol osim svog vlastitog političkog monopola, osujećuju rad i ciljeve profesionalnih udruženja i negiraju monopol znanja i vještina. Tako možemo primijetiti da neka profesionalna udruženja mogu imati više ciljeva ili samo jedan cilj. U totalitarnim sistemima oni obično imaju samo jedan cilj okupljanja, a to je razmjena stručnog i znanstvenog mi-

26) Caplow Theodore: The Sociology of Work. Mineapolis, Univers'ty of Minnesota Press, 1954.

27) Vollmer, H. M., Miller, D. L.: Professionalization, Prentice-Hall, New Jersey, 1966.

šljenja, pazeći da se u svojoj aktivnosti uvijek zadržavaju samo u znanstvenim i neutralnim okvirima, dok je monopol struke ili problemi profesije u društvu već »zabranjeno voće« i dovodi udruženje odmah na klizak teren i podliježe mogućoj političkoj kritici.²⁸

U drugim tipovima sistema ciljevi profesionalnih udruženja su višestruki, kao nadzor nad regrutacijom za profesiju, profesionalnim obrazovanjem (neformalnom i formalnom socijalizacijom), šticeenje monopola nad profesionalnim radom i kontrola profesionalnog rada, osiguravanje i iniciranje istraživačke aktivnosti, unapređenje znanstvene osnove na kojoj počiva profesija. U nekim društvima ciljevi su još širi, kao postavljanje novčanog sistema nagrada za profesionalni rad, sistem mirovina i osiguranja u slučaju profesionalnih bolesti. Neka profesionalna udruženja djeluju čak kao grupe za pritisak. Taylor²⁹ tako spominje da je »predmet utjecaja Američkog medicinskog društva sama vlada: na vladu se čini pritisak da snosi troškove zdravstvenih programa i da plaća liječničke usluge u privatnoj praksi«. Mogli bismo ovdje sačiniti listu standarda za upoređivanje profesija prema stupnju aktivnosti njihovih profesionalnih udruženja. Tako profesionalna udruženja mogu koristiti monopol svoje struke ne samo u korist profesije, za unapređenje teorijskog i praktičnog obima znanosti već i za ekonomsku korist svog članstva. Limitacija ulaska u profesiju, kontrola tržišta profesionalnog rada, tj. striktna pažnja da potražnja bude veća od ponude (liječničkih usluga, na primjer), omogućuje da se diktira cijena liječničkih usluga i da pregovaraju s vladom. Struktura takvih organizacija je hijerarhijska³⁰ i monolitska, što joj sve omogućuje da je jako fleksibilna i da brzo reagira na vanjske podražaje. Medicinsko udruženje u SAD to može činiti zahvaljujući tradicionalnoj uvriježenosti, tipu sistema i širokoj podršci članstva. Čini se da je ta široka podrška članstva već dio neformalne socijalizacije u toku profesionalnog obrazovanja, ali očito predstavlja dio profesionalne subkulture profesije.

Križanjem tipa društvenog sistema više demokratičnog i manje demokratičnog, s jedne strane, i ciljeva profesionalnih udruženja jednociljnih i višeciljnih, možemo sačiniti tabelu s dva ulaza:

		tip društvenog sistema	
		više demokratski	manje demokratski
ciljevi profesionalnih udruženja	jedan cilj	1	2
	više ciljeva	3	4

28) Društveno negativan stav prema bavljenu profesionalne grupe svojim položajem u društvu izražava se u nas u pejorativnom izrazu »cehovština«.

29) Taylor, M. W.: The Medical Profession And Public Policy. The Canadian Journal of Economics and Political Science, 26, No 1, February, 1960.

30) Vollmer i Miller: str. 30.

Polja 3 i 2 tabele su one situacije koje su u skladu s našim očekivanjima tj. organizacije u demokratskim društvima s više ciljeva (liječničko udruženje u SAD), ili pak njegov pandan u SSSR-u. Prvo imamo u polju 3, a drugo u polju 2. Mogli bismo reći da smjer pritiska u ova dva slučaja ide u obrnutom smjeru. Američka liječnička asocijacija čini pritisak na vladu ili kongres da donosi odluke koje su u skladu s njihovim interesima. U drugom slučaju vlada (partija) koristi asocijaciju kao sredstvo podruštvoavljenja određene profesije, da bi njezini ciljevi postali kongruentni s ciljevima sistema. Dakle, u prvom slučaju udruženje čini pritisak na vlast, a u drugom slučaju vlast na udruženje.

Polja 1 i 4 predstavljaju disonantne tipove. Dok polje 1 predstavlja više hipotetički konstrukciju, polje 4 se i te kako može naći u praksi. Profesionalna udruženja koja imaju šire ciljeve od čisto profesionalnih osobito se često sreću u zemljama u razvoju. Kao primjer možemo uzeti afričke zemlje s vojnim diktaturama, gdje vojska u stvari predstavlja najrazvijeniju profesiju koja ujedno ima monopol sile u svojim rukama (što je uostalom i jedna od osnovnih karakteristika države). No i druge profesije, naročito tradicionalne slobodne profesije (pravnici, liječnici) predstavljaju snažne interesne grupe koje ne zastupaju samo svoje profesionalne interese nego isto tako zastupaju i šire društvene interese i, u situaciji nepostojanja političkih partija u evropskom smislu, počinju igrati političku ulogu (pravnici i liječnici u Nigeriji, na primjer). Naravno, u razvijenim društvima i demokratskim sistemima profesionalna udruženja ne postaju i političke interesne grupe jer takvo grupiranje postoji u političkim partijama, one brane svoje profesionalne interese koji mogu biti različitog sadržaja s obzirom na one elemente koji u sistemu ugrožavaju neku profesiju.

Kakav je stupanj organiziranosti profesionalnih udruženja sociologa? Kakvi su ciljevi tih udruženja? Vidjeli smo da sociologiju kao profesiju i njenu ekspertizu nalazimo više prisutnu tamo gdje je stupanj razvoja društva viši i gdje je sistem demokratičniji, a nema je tamo gdje je društvo nerazvijeno i sistem nedemokratičan. Prema tome, profesionalna udruženja sociologa postoje samo tamo gdje se sociologija priznaje kao profesija. Za očekivanje je da će stupanj organiziranosti i broj ciljeva koje si profesionalno udruženje postavlja biti veći u razvijenim društvima i demokratičnijim sistemima. Međutim, to ne mora tako biti. Sociolog nije profesija koju karakteriziraju visoka materijalna primanja, to nije stara etablirana profesija s razgranatim institucijama svoga djelovanja, a nije ni masovna profesija. Cilj profesionalnog udruženja sociologa okrenut je uvijek znanstvenim informacijama i obrani slobodnog djelovanja te eventualno popularizaciji profesije. Sloboda djelovanja za sociologe znači slobodu istraživanja, izlaganja i objavljivanja rezultata svoga rada, a da iza toga ne slijede nikakve osobne posljedice. Međutim, sociolog istražuje društvo i svako njegovo istraživanje može u kranjoj konsekvenci zadirati u područje politike. Područje politike uvijek je borba različitih interesa. Sociološka ekspertiza može se koristiti u takvoj borbi. U više demokratskim sistemima

to je legalni način djelovanja interesnih grupa,³¹ u manje demokratskom sistemu interesne grupe su manje konfrontirane i slabije organizirane te ne djeluju i ne upotrebljavaju društvene znanosti u svojoj borbi.

Ciljevi profesionalnog udruženja sociologa, sloboda djelovanja, informiranost, lakše će se ostvarivati u više demokratskom sistemu nego u manje demokratskom. U manje demokratskim sistemima ciljevi profesionalnog udruženja sociologa bit će više ugroženi, pa će udruženje morati biti bolje organizirano i snažnije djelovati, što će opet biti teže zbog manje demokratičnosti sistema.

Međutim, ono što se uopće neće postavljati kao cilj pred udruženje u više demokratskom sistemu, u manjem demokratskom će to biti osnovni cilj. Dakle, zbog prirode profesije, profesionalna udruženja sociologa u manje demokratskim sistemima će se nužno čvršće organizirati (kao grupa) i imati često više ciljeva pa i drugačije ciljeve.

Profesionalna etika sociologa

Profesionalna etika je skup normi, vrijednosti, ciljeva, kojima bi se trebali rukovoditi pripadnici neke profesije u primjeni svog profesionalnog znanja. Profesionalna etika je djelomično formalna, a djelomično neformalna. Formalna se sastoji u pisanom etičkom kodu na koji se profesije obično zaklinju da će se po njemu ponašati u praksi; on je obično sistematičan, eksplicitan i altruistički. Neformalna se sastoji u nepisanom kodu, a nosi istu težinu formalne preskripcije ali je obično puno širi i zahvaća one sfere sistema koji se internalizira kroz obrazovanje, a često ga nije moguće u svim nijansama opisati i propisati kao normu ponašanja. I formalna i neformalna profesionalna etika zadržava se prvo na upotrebi profesionalnog znanja za opću dobrobit, dakle, njena je upotreba altruistička.

Drugo, svi se profesionalci moraju pridržavati znanstvenih dostignuća u svojoj praksi bez obzira na okolinu i pritiske.

Treće, profesionalna etika propisuje ponašanje u odnosima u koje stručnjaci dolaze pri obavljanju svoga zvanja. To su odnosi profesionalac — klijent, odnos između kolega profesionalaca, odnos profesije i šire zajednice te, na kraju, mogli bismo tu još naznačiti odnos profesionalac — organizacija.

Etika koja je poželjna u odnosima profesionalnih kolega je kooperativno ponašanje, jednakost i međusobno podržavanje. Profesionalci dijele isto teorijsko znanje i tehničke vještine pa se svaka inovacija mora brzo širiti među kolegama. Međusobno informiranje važno je za unapređenje zajedničke profesije. Unutarnja jednakost, odsustvo organizacijskih odnosa nadređenosti i podređenosti omogućuje slobodnu komunikaciju. Profesionalne kolege podržavaju jedan drugoga, naročito nasuprot klijentele i zajednice.

31) Lindblom, C.: *Politics and Markets: Comparative Politico-Economic Systems*, Basic Books, 1977.

Profesionalna etika zasniva se na stručnim kriterijima, to znači da je pridržavanje standarda u nekoj profesiji ujedno i etičko pitanje te profesije. Pridržavanje tih standarda propisano je od profesije (često i od državnih institucija) s tim da je dio profesionalnog etičkog koda.

Svako nepridržavanje etičkog koda ili ploupotreba profesionalnog znanja i položaja za vlastite interese ili interese organizacije može se okarakterizirati kao profesionalna patologija.

Deprofesionalizacija povezana s radikalno egalitarnom vrijednosnom orijentacijom direktno nasrće na etički kod. Kao primjer možemo spomenuti razradu kriterija ekonomske (ne)razvijenosti od strane jugoslovenskih ekonomskih instituta. Pod snažnim moralnim pritiskom republičkih interesa i struktura (iza kojeg stoji efikasna financijska sankcija), svaki institut došao je s različitim kriterijima (gotovo po ključu 6 + 2). To je onda poslužilo »političarima« i novinarima da javno dezavuiraju ekonomsku profesiju.

Skupština Jugoslavenskog udruženja za sociologiju 1972. godine u Portorožu usvojila je moralni kodeks sociologa.³² U njemu su prisutni svi spomenuti elementi. Kao i većina profesionalnih kodeksa, on je vrlo općenit i zasniva se na općim principima znanosti i odnosa znanstvenika. Međutim, postojanje tog kodeksa upućuje na stupanj razvijenosti profesije sociologa u Jugoslaviji.

Dosadašnja analiza bavila se osnovnim elementima profesije sociolog. Nas, međutim, zanima karakteristika procesa profesionalne socijalizacije sociologa i budućnost profesionalizacije sociologa u Jugoslaviji.

SOCIJALIZACIJA ZA PROFESIJU SOCIOLOG

U procesu obrazovanja usvajaju se teorijska znanja i praktične vještine potrebne za neku profesiju, to je ono što se često naziva formalno obrazovanje. Uz proces formalnog (točno propisanog potrebnog obrazovanja) obavlja se i, po Abrahamsonu,³³ neformalna socijalizacija, a to je proces usvajanja profesionalnih normi, vrijednosti, etičkog koda, uopće »profesionalnog duha«.

Formalno i neformalno učenje odvija se simultano i dok je prvo namjerno, svjesno, ciljno usmjereno, drugo je nesvjesno i nenamjerno. Proces neformalne socijalizacije jednako je tako važan kao i formalno obrazovanje. Profesionalna socijalizacija je proces individualne identifikacije studenata s budućim pozivom. O identifikaciji u procesu odrastanja, učenja, formiranja ličnosti pojedinaca mnogo se govori u socijalnoj psihologiji. Ne ulazeći naširoko u tu problematiku, za razumijevanje procesa profesionalne socijalizacije bitno je da se individua identificira s elementima profesije i profesionalnom grupom kojoj želi pripadati.

32) JUS INFORMATOR, Jugoslavensko udruženje za sociologiju Ljubljana, jul 1983., br. 4.

33) Mark Abrahamson: The Professional in the Organization, Rand McNally and Company, Chicago, 1967.

Ta se identifikacija odvija po Beckeru i Carperu³⁴ kroz četiri osnovna elementa. To su:

- identifikacija s profesionalnom titulom i ideologijom profesije;
- identifikacija s tipom rada karakterističnim za profesiju;
- identifikacija s organizacijskom ili institucionalnom pozicijom koju obično profesije nose;
- identifikacija s društvenim položajem profesije.

Procesi te identifikacije odvijaju se prvenstveno preko nastavnika i to nosioca te profesije.

Svaki rad teži tome da dobije ime, da postane jasno prepoznatljiv u društvu. Ime, titula, nosi dobar dio simboličnog značenja koji se inkorporira u identitet nosioca toga imena. Titula koju nosi neka profesija označava tip edukacije, tip rada (npr. inž. označava edukaciju usmjerenu prvenstveno na razvijanje sposobnosti da se aplicira znanost za praktičnu optimalnu preradu resursa prirode za dobrobit čovjeka).

Identifikacija studenata s budućom titulom, koja u društvu ima simbolično značenje, počinje kod studenta vrlo rano. Obično je »portret« profesije u društvu odlučujući pri izboru studija. Stupanj u kojem se studenti identificiraju sa svojom titulom je različit. Inženjeri npr. pokazuju visoki ponos na svoju titulu. »Oni svi dijele osjećaj da je velika stvar biti inženjer«³⁵; druge profesije npr. filozofi, malo mare za titulu i slabo se s njom identificiraju. »Imidž« koji oni imaju o sebi je da su »intelektualci« čiji interes pokriva široki raspon općih interesa. Dakle, identifikacija s titulom zanimanja važan je dio socijalizacije, premda je u nekim profesijama sama titula manje važna, a ideologija profesije je bitnija.

Za sociologa je karakteristično da mu titula nije važna, kao ni filozofu. Sociolozi su profesija koja se nikada nije borila za titulu. Za razliku od njih postoje profesije (liječnici, socijalni radnici) koje se žestoko bore za dobivanje ili vraćanje titula. Ideologija profesije je bitni elemenat kod sociologa. Tu je prisutan prvo »imidž« intelektualca (kao i kod filozofa), što je vezano za akademski univerzalistički tip općeg i humanističkog obrazovanja. Drugo, dominacija marksističke teorijske orijentacije u jugoslavenskoj poslijeratnoj sociologiji oformljuje »imidž« revolucionara (reformatora ili političara). Treće, može se pretpostaviti ekspertističko-stručna orijentacija zasnovana na posjedovanju teorijsko-metodološkog znanja koje se svagdje može aplicirati, dakle, gildski princip. Te tri moguće orijentacije u profesionalnoj ideologiji sociologa proizlaze s jedne strane, iz konflikta univerzalističkog i gildskog principa i nepomirenosti tih dviju orijentacija do danas, naročito tamo gdje je utjecaj filozofije na sociologiju snažniji. Revolucionarno-reformatorska orijentacija vezana je za dominaciju

34) S. Becker and, J. Carper: The Elements of Identification with an Occupation, American Sociological Review, 21. No. 3 June, 1956.

35) Becker, S., Carper, J.: The Elements of Identification with an Occupation, American Sociological Review, 21. No. 3, June 1956.

marksističke teorijske orijentacije koja traži svoju aplikaciju. Što za sociologiju kao profesiju znači tako različita profesionalna orijentacija? Implicira li to različite profesionalne ekspertize? Na ta pitanja je teško dati jednoznačan odgovor. Sociolog uvijek vlada određenim teorijama, koje mu omogućuju razumijevanje globalnog društva i tehnikama kojima može istražiti i analizirati segmente toga društva. Prema tome, sociolog je oboružan znanjem, kao i druge profesije npr. liječnici koji daju dijagnozu bolesti (više ili manje točnu) i propisuju terapiju (više ili manje uspješnu), pa od njega možemo očekivati određenu (bolju ili lošiju) ekspertizu. Međutim, različite profesionalne orijentacije sociologa kriju opasnost za sociologiju kao profesiju, i to naročito u društvima gdje se sociologija nije afirmirala kao struka (društvo ne upotrebljava društvene znanosti), pa ne postoji i masovnija upotreba sociološke ekspertize. Ostajanje na akademsko-univerzalističkoj orijentaciji znači zatvaranje sociologije u akademske krugove i eventualno obrazovne institucije.

U društvima gdje sociologija nije afirmirana (društvo ne upotrebljava široko društvene znanosti, treba se boriti za njenu širu popularizaciju i prodiranje sociološke ekspertize u sve segmente društva. Sociologija to može jedino stručno — ekspertističkom orijentacijom. Ukoliko, međutim, imamo situaciju da u takvoj društvenoj sredini obrazovne institucije masovnije proizvode sociologe, oni se nemaju gdje zapošljavati jer nije došlo do njihove afirmacije u segmentima društva, a mogućnosti obrazovnog sistema i akademskih zvanja su, naravno, limitirane. Povučemo li ovdje paralelu s ekonomistima, onda vidimo da i u njihovom obrazovanju imamo prisutnu bateriju općeg teorijskog obrazovanja o društvu i društveno-ekonomskim zakonitostima ali i posebne aplikacijske ekonomske discipline koje im omogućuje primjenu u različitim segmentima društva. Ekonomisti su socijalizirani da rade i apliciraju svoje znanje u pojedinim dijelovima društva, a opće teorijsko obrazovanje omogućuje im bolje razumijevanje odnosa mikro i makro sredine. Sociolozima, ukoliko ne uspiju razviti i nametnuti aplikaciju posebnih sociologija u pojedinim segmentima društva, ostaje s jedne strane djelovanje u akademskoj i obrazovnoj sferi, a s druge strane u političko-upravnoj administraciji. Naravno da će stupanj afirmacije sociologije u nekome društvu utjecati na procese identifikacije s tipom rada karakterističnim za sociologa.

U procesu obrazovanja student sve više i točnije dobiva uvid u tip rada karakterističan za svoju buduću profesiju. Jedan od čestih načina kako se student upoznaje i identificira sa svojim budućim pozivom je i poznata ličnost te profesije. Mit o poznatim ličnostima uvijek se prepričava u profesionalnim školama, i njegova je funkcija da naglašava idealne norme profesionalnoga ponašanja kao i optimalni tip rada karakterističan za profesiju. Legenda o poznatoj ličnosti u profesiji djeluje zajedno s etičkim kodom, vrijednostima i normama profesije te omogućuje brzu identifikaciju s budućim tipom rada. Osim pozitivnog ideala profesije postoji i negativni ideal, tj. onaj koji djeluje suprotno »imidžu« i etici profesije. Za sociologa je teško odrediti jedan tip rada karakterističan za taj poziv,

pogotovo ako se profesija afirmirala u društvu, jer se polje njenog djelovanja širi.

Identifikacija znači vidjeti i poistovetiti sebe s tipom rada ali i specifičnim položajem koji može kao profesionalac zauzimati u organizacijama i institucijama. Profesionalna budućnost može biti povezana s jednim tipom organizacije ili više različitih tipova organizacija. Položaj u organizaciji ili institucijama također može biti vrlo različit, tj. pojedinac s određenom profesijom može zauzimati jedan tip položaja ili više tipova različitih položaja. Imamo profesije čija je identifikacija s tipom buduće organizacije i mogućim položajem u njoj široko definirana — to su profesije koje mogu raditi u svim mogućim tipovima organizacija i zauzimati cijeli niz različitih položaja. Prema tome, kod tih profesija ostat će otvorenost i pripremljenost na sve moguće tipove organizacija i položaje, buduća identifikacija bit će stvar resocijalizacije u organizaciji. Proces profesionalne socijalizacije upravo će, dakle, ukazati na moguće tipove organizacija i položaje u njima koje budući stručnjaci mogu zauzimati ili pripremljenost na potrebu resocijalizacije u organizaciji.

Sociolog, općenito je profesija koja se može zapošljavati u različitim tipovima organizacija od obrazovnih, znanstvenih, proizvodnih do različitih društvenopolitičkih institucija. Tipovi rada i položaja koje sociolog obavlja i zauzima vrlo su različiti.

Međutim, gdje će se sociolozi stvarno zapošljavati u nekom konkretnom društvu, ovisit će o društvenom kontestu (stupnju razvijenosti društva, stupnju demokracije društva, tradiciji, općenito o stupnju upotrebe društvenih znanosti). Taj će društveni kontekst djelovati onda na proces identifikacije studenata sa svojim budućim pozivom. Što je društveni kontekst djelovanja uži (stupnjevi manje razvijeni), to je sfera identifikacije manja jer je područje djelovanja uže.

Ukoliko je najvjerojatnija alternativa budućeg zapošljavanja obrazovna institucija, za očekivanje je da će identifikacija s tim tipom rada dominirati, a profesionalna ideologija koja tome najbolje odgovara je univerzalističko-humanistička orijentacija. Podatak da se sociolozi sve više zapošljavaju u društveno-političkim organizacijama, da među političarima nalazimo sve više sociologa ili čak da nastavna osoba preko koje se identifikacija studenata odvija je političar, stvara realnu osnovu za identifikaciju studenata sociologije s političkim pozicijama kao realno mogućom budućom sferom rada. To je svakako opasnost za sociologiju kao znanost i kao profesiju. Kao znanosti prijete joj opasnost ideologizacije, a kao profesiji deprofesionalizacija.

Identifikacija s budućim pozivom određena je i referencom šireg društvenog sistema. Tu se misli na društveni položaj, status, ugled koji profesija ima u društvu. Polazimo od činjenice da je društveni položaj različit, neke su profesije višeg statusa i ugleda, a neke nižeg. Pojedinac se identificira s položajem, ugledom i statusom koji će kao nosilac neke profesije imati u društvu. Proces identifikacije je, naravno, puno lakši i pozitivno motivacijski djeluje na pojedinca ukoliko profesija ima visok položaj i ugled u društvu. Što se pojedinac lakše identificira sa svojom budućom profesijom, to se ona i brže poistovećuje sa svojom budućom ulogom, to je i želja za pripadanjem profesionalnoj grupi ranije formirana, a sve to stvara pozitivnu motivaciju

koja mobilizira sve potencijale te je i uspjeh u studiju bolji. Obrnuto, kod profesija s manjim društvenim ugledom, pogotovo ako ne postoji jasna intrinzična motivacija za taj poziv, bit će identifikacija znatno teža i dugotrajnija. Jer, kako se identificirati s pozivom koji nema visoki status ako ni za samu profesiju ne postoji intrinzična motivacija? Zanimljivo bi svakako bilo istražiti da li postoji povezanost između procesa identifikacije s profesijom i ugleda profesije u društvu i kako brža i lakša ili teža i sporija identifikacija djeluje na uspjeh u studiju.

Iz toga nam se nameće pitanje kakav ugled ima sociologija kao profesija u jugoslavenskom društvu? Teško je, naravno, govoriti o ugledu malobrojne i relativno široj javnosti neprepoznatljive profesije. To je profesija koja nema tradiciju djelovanja i pružanja ekspertize javnosti kao što je ispitivanje javnog mnijenja, dakle informiranje društva o njemu samom.

Prema tome, nepostojanje tradicije djelovanja smanjuje mogućnost prepoznavanja sociologije od šire javnosti. Jedino gdje se šira javnost upoznaje sa sociolozima su sociolozi-političari. Međutim, naši političari rijetko naglašavaju svoju profesionalnu pripadnost, jer je pravovjernost ideologiji bitan faktor političkog manifestiranja. Naravno, pitanje je kakav je ugled političara u nas i da li bi povezivanje sociologije s političarima podizalo ili smanjivalo njen ugled. Za potpune i valjane odgovore na gornje pitanje potrebno bi bilo istraživanje. Međutim, u nedostatku opsežnog i reprezentativnog istraživanja na široj populaciji (gdje bi i neprepoznavanje sociologa kao struke bio valjani indikator položaja i ugleda te profesije), poslužiti ćemo se rezultatima ispitivanja provedenog na populaciji svih nastavnika (i asistenata) na prirodnim i tehničkim fakultetima Sveučilišta u Zagrebu u svibnju 1983. godine. To je, dakle, populacija profesionalne elite za koju možemo pretpostaviti da lakše i bolje prepoznaje profesije i grupe profesija u društvu od ostale šire populacije.

Ocjenjivan je ugled koje pojedine grupe profesija imaju u društvu na školi od 1—5, gdje je 5 najviši ugled, a 1 najniži.

Tabela 2.

Ocjena ugleda profesija u društvu izražena u prosjecima

Skupine profesija koje ocjenjuju

PROFESIJE koje su ocjenjivane	Prirodne	Rang	Društvene	Rang	Tehnič.	Rang
Dipl. inž. arh. građev. i geodezije	4,02	4	4,34	2	3,74	4
Dipl. inž. strojarstva i brodogradnje	3,91	5	3,80	5	3,50	5
Dipl. inž. elektrotehnike	4,05	2	4,23	3	3,91	3
Dipl. inž. rudarstva, nafte i geologije	3,48	6	3,45	6	3,02	10
Dipl. inž. kem.-tehnol. i prehramb.-tehn.	3,02	14	3,00	11	2,76	13
Dipl. inž. poljoprivrede i šumarstva	3,12	12	2,76	15	2,68	14
Dipl. liječnici — medicine	4,52	1	4,71	1	4,61	1
Dipl. liječnici — stomatologije	4,03	3	3,95	4	4,00	2

Dipl. veterinari	3,32	7	3,04	10	3,03	9
Dipl. farmaceuti	3,29	9	3,00	11	3,02	10
Dipl. ekonomisti	3,28	10	3,09	8	3,15	8
Prof. stranih jezika	3,04	13	3,00	11	2,86	12
Dipl. pravnici	3,31	8	3,09	8	3,16	7
Dipl. politolozi	2,78	16	2,36	16	2,54	16
Dipl. sociolog, dipl. filozof, dipl. psiholog	2,84	15	2,81	14	2,75	14
Dipl. prof. ili inž. fizike, matem. i biolog.	3,21	11	3,45	6	3,24	6

Izvor: Istraživanje Katedre za marksističko obrazovanje Sveučilišta u Zagrebu, na temu: »Položaj i ugled nastavnika marksizma i TIPSS-a na fakultetima tehničkih i prirodnih znanosti«.
(rad Ž. Šporer u rukopisu)

Ti podaci upućuju na visoku podudarnost u ocjenjivanju ugleda profesija između sve tri skupine profesija koje ocjenjuju (prirodne, tehničke i društvene). Liječnici su tako profesija najvišeg ugleda u našem društvu, a politolozi uvjerljivo profesija najnižeg ugleda. Tu postoji gotovo apsolutna podudarnost u ocjenjivanju kod sve tri skupine profesija koje ocjenjuju. Grupa društvenih profesija, među kojima se nalaze i diplomirani sociolozi, ocijenjena je niskom ocjenom, tj. sociolozi imaju nizak ugled u društvu — od 16 ispitivanih grupa profesija oni su na 14—15. mjestu. Diplomirani sociolog je, dakle, profesija vrlo niskog ugleda u društvu. To je svakako hendikep za profesiju, koji utječe na mnoge elemente daljnjeg razvoja i afirmiranja profesije.

Drugi splot problema koji nas posebno zanima vezan je za budućnost profesionalizacije sociologije u društvima gdje ona još nije afirmirana kao struka, gdje nema tradiciju djelovanja.

PROFESIONALIZACIJA JUGOSLAVENSKE SOCIOLOGIJE

Kakvi su izgledi za profesionalizaciju jugoslavenske sociologije u doglednoj budućnosti? Na proces profesionalizacije bitno će djelovati tri faktora:

- 1) uključivanje jugoslavenskih sociologa u međunarodnu sociološku zajednicu, koja se — na crti općeg trenda profesionalizacije u industrijskom društvu — snažno profesionalizira;
- 2) solidarnost unutar sociološke profesionalne grupe u Jugoslaviji;
- 3) odnos globalnog društva prema sociologiji.

Razmotrimo djelovanje svakog od ta tri faktora posebno.

1. Internacionalizacija jugoslavenske sociologije

Nedugo nakon obnavljanja sociologije u poslijeratnom razdoblju počelo je uključivanje jugoslavenske sociologije u međunarodne tokove. Tome je bitno pridonio razvoj posebnih sociologija, koji je omogućio da se uspostavi intelektualna komunikacija sa svijetom a time i uključivanje jugoslavenskih

sociologa u međunarodnu profesionalnu zajednicu. Kao pokazatelje uključenosti možemo spomenuti:

- a) praćenje i spominjanje strane literature u jugoslavenskim sociološkim radovima;
- b) publiciranje radova u inozemstvu, pri čemu su pojedini jugoslavenski tekstovi ušli u zbornike i standardne priručnike ili se citiraju u stranim tekstovima i spominju u referencama;
- c) predavanja jugoslavenskih sociologa na stranim sveučilištima;
- d) sudjelovanje u međunarodnim istraživačkim projektima;
- e) sudjelovanje u institucionaliziranim profesionalnim komunikacijama (kongresi i drugi stručni skupovi, članstvo u međunarodnim udruženjima i njihovim tijelima);
- f) interpersonalne komunikacije na profesionalnoj (ravnopravnoj) osnovi.

Sve će se te komunikacije nastaviti u budućnosti — **rebus sic stantibus**. Ipak, jedan važan oblik znanstvene i profesionalne komunikacije već pet godina atrofira: praćenje strane literature, kao posljedica informacijske blokade što ju je ova zemlja sama sebi nametnula. Slabljenje te komunikacije može bitno oslabiti i ostale oblike internacionalnog komuniciranja. Prestanak uvoza znanstvenih informacija vodi provincijalizaciji znanosti, a provincijalizacija vodi zatvaranju i međunarodnoj izolaciji. To na kratak rok ne mora imati većih efekata, ali na dugi rok internacionalni status jugoslavenske sociologije je neizvjestan, čak i ako isključimo mogućnost administrativnih restrikcija u profesionalnim kontaktima.

2. Jačanje unutarprofesionalne solidarnosti

U promatranom razdoblju, osobito u posljednjih nekoliko godina, vidljivo je ojačala unutargrupna solidarnost u sociološkoj profesiji, a ona je važan pozitivan činilac profesionalizacije (stvaranje profesionalnog identiteta — »imidža« i profesionalnog etičkog kodeksa, sankcioniranje profesionalnih normi, profesionalna socijalizacija i sl.). Kao vidljivi znak solidarnosti mogu se uzeti peticije nadležnim organima što ih je prošle godine jednoglasno uputio upravni odbor Jugoslavenskog udruženja za sociologiju.

Ima više faktora koji su pridonijeli jačanju profesionalne solidarnosti. Spomenut ćemo samo tri:

- a) homogenizacija članstva. Iz članstva su s vremenom otpali »simpatizeri« a ostali su samo oni koji se stvarno bave sociologijom. Osobito je značajna pojava prvih generacija diplomiranih sociologa, kakvih na početku razdoblja uopće nije bilo;
- b) frontalni napadi na sociologiju kao disciplinu, koji su se oštro izrazili i prilikom posljednjeg savjetovanja u Portorožu (u mjesecu studenom 1983), izazivaju obrambeni refleks i pojačavaju solidarnost grupe unatoč razlikama u teorijskim i metodološkim orijentacijama;
- c) razvijena komunikacija sa svijetom, odakle proizlazi potreba da se jugoslavenski sociolozi predstavljaju kao respektabilna profesija.

Da li će grupna solidarnost održati u budućnosti, osobito ako se suoči s pokušajima izvanprofesionalnih činilaca da isforsiraju unutarnju »diferencijaciju«? Opet uz pretpostavku **rebus sic stantibus**, diferencijacija nema mnogo izgleda na uspjeh. Ali postoji druga opasnost — a to je nezaposlenost mladih sociologa. Ako čitave generacije novih profesionalaca ostanu bez posla (ili se zaposle izvan profesije), to će imati jake dezintegrativne efekte na profesionalnu grupu.

3. Odnos globalnog društva prema sociologiji

Od sva tri spomenuta faktora ovaj ima najveću težinu. Stoga moramo da ga pöbliže ispitamo.

Prije svega, sociološka profesija dijelit će opću sudbinu svih profesionalnih grupa u Jugoslaviji. U toku čitavog razdoblja postoji u ovoj zemlji opći trend deprofesionalizacije, za razliku od svih drugih industrijskih zemalja u kojima postoji opći trend profesionalizacije. Ne treba očekivati okretanje trenda: naprotiv, deprofesionalizacija će se nastaviti i produbiti — ona čak može dovesti do pokušaja »konačnog rješenja«.

Vanjski znakovi deprofesionalizacije vidljivi su prostim okom i opisani u literaturi, pa je ovdje dovoljno samo nekoliko napomena:

- a) uporna nastojanja da se deprofesionaliziraju etablirane profesije kao što je medicina (čuveni dvadesetgodišnji spor oko titule »dr« — na primjer). Otpor takvih grupa je vrlo jak, ali nastojanja prema deprofesionalizaciji nisu prošla bez efekta (na primjer, pretvaranje liječnika opće prakse u administrativca — ta regresija umnogome objašnjava zašto pacijenti preferiraju privatnu praksu, koja je u Hrvatskoj zakonom ukinuta; srozavanje kvalitete zdravstvene usluge posljednjih godina u bolnicama direktno ugrožava etički kodeks profesije — birokracija uspješno preodgaja profesionalce);
- b) sprečavanje profesionalizacije novih zanimanja karakterističnih za industrijsko društvo — na primjer, industrijski management i, što je teže shvatljivo, industrijski dizajn;
- c) na crti deprofesionalizacije nalazi se i reforma visokoškolskog obrazovanja: redukcija autonomije obrazovnih institucija kao i samih nastavnika mora ozbiljno pogoditi profesionalnu socijalizaciju (o sniženju teorijskog znanja diplomata da i ne govorimo). Inercija institucija i »tvrdoglavost« nastavnika (ne svih) predstavlja posljednju liniju obrane — barem na relativno kraćem roku; u dužem roku, budućnost pripada »reformatorima« — i »reformiranima«.

Teže je objasniti uzroke deprofesionalizacije. Opća tendencija »sekularizacije« i demokratizacije profesionalnog rada, prisutna u suvremenom svijetu, nije u nas najvažnija. Bitna su dva uzroka:

- 1) societalni kod, odnosno vrijednosna orijentacija »radikalnog egalitarizma« s kojom je deprofesionalizacija bitno povezana. U uvjetima ekonomske i društvene krize taj će kod dalje jačati;

2) perzistiranje »dominantne koalicije« između politokracije i manualnog radništva kao osnovice političke i društvene stabilnosti. U uvjetima krize ta se koalicija može održati samo na račun »treće«, u prvom redu humanističke i tehničke inteligencije (ali i drugih srednjih slojeva). Promjena koalicije u smislu da politokracija kooptira tehničku inteligenciju i znanstveni establišment u sistem dominacije po zapadnom uzoru (što bi neminovno dovelo do okretanja trenda deprofesionalizacije), mora se čak i teorijski isključiti (ideologija, promjena društvenog odnosa unutar koalicije: od odnosa patron — štitićenik u odnose »partnerstva« — sve su to nepremostive prepreke takvoj promjeni).

Deprofesionalizacija će pogađati sve profesije u društvu — ali ne sve podjednako. Najteže će biti pogođene one profesije koje nisu dovoljno afirmirane i profesionalizirane a gdje stručni monopol na ekspertizu izravno konkurira političkom monopolu.

Želimo li u okviru općeg trenda deprofesionalizacije sagledati perspektive sociologije, valja razmotriti njezine glavne funkcije (i eufunkcije i disfunkcije) u odnosu na globalno društvo. Kao glavne funkcije mogli bismo spomenuti:

- društvenu kritiku (što je zajednička funkcija svih profesionalnih grupa koje čine humanističku inteligenciju);
- diseminaciju socioloških pojmova i ideja i utjecaj na društvenu svijest;
- socijalnu ekspertizu (aplikacija).

Razmotrimo pobliže te funkcije.

- (1) **Društvena kritika** nije jedinstven pojam. Ona se račva bar u tri smjera:
- a) marksistička ili marksistički inspirirana kritika građanskog društva i konzumerizma, uključivši ovdje i njezin izdanak, ultralijevu kritiku sveprisutnog »kapital-odnosa« i tržne ekonomije;
 - b) liberalno-humanistička kritika;
 - c) kritika koja proizlazi iz same sociološke ekspertize. U zapadnim industrijskim društvima ekspertiza funkcionalizira sistem, te iz nje proizlazi nikakva radikalna kritika (u tim je društvima sociologija, odnosno njezina matica, »konzervativna« znanost). Ali u uvjetima reificiranog i fantazmagoričkog svijeta ideologije, upotreba sociološke ekspertize ima dramatski efekt »Car je gol«. Zbog toga esPERTNA sociološka analiza (koja nadilazi sirovi empirizam) ima, u našim uvjetima, funkciju društvene kritike.³⁶

36) »I doista, da bi se postavila dobra sociološka pitanja, moraju se bar donekle narušiti službena tumačenja društva. Sociološko istraživanje je potencijalno opasno za svaku monolitnu ideologiju. (»Comments on Professor Alex Simirenko Current Sociological Research in Ukraine, Peter J. Potichnyj, ed. *Ukraine in the Seventies*, Oakville, Ont., 1975, Mosaic Press, str. 148.). No, sociološko istraživanje je neugodno za svaku oligarhiju a ne samo za onu u zemljama »realnog socijalizma«. Tako Barrington Moore kaže da će svako pošteno istraživanje imati demistificirajući efekt neprijatan za vladajuće grupe i, na dugi rok, koristan za ugnjetene.

»U svakom društvu dominantne grupe najviše što nastoje da prikriju je način kako društvo funkcionira. Vrlo često će, dakle, istinske analize imati kritičku aureolu, više će izgledati kao razobličavanje nego li kao objektivne izjave... Svima koji izučavaju ljudsko društvo simpatija za žrtve historijskih procesa i skepticizam u pogledu pretenzija pobjednika pružaju bitnu zaštitu da ih ne pone-se dominantna mitologija. Znanstvenik koji nastoji da bude objektivna treba te osjećaje kao dio svog uobičajenog dnevnog instrumentarija.« (*The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Boston, 1966. Beacon Press, str. 522—523.).

Kakav je društveni status i budućnost sociologije kao društvene kritike?

Što se tiče marksističke kritike, prema njoj postoji blagonaklona tolerancija, pogotovo ako je ta kritika uopćena i zatvorena u intelektualni rezervat.

Liberalno-humanistička kritika nailazi na društvenu osudu kao ideološka subverzija i disidenstvo, jer liberalno-humanističke vrijednosti — ukoliko su priznate u jugoslavenskom društvu — mogu imati samo instrumentalnu vrijednost, a nipošto to nisu apsolutne »idealne vrijednosti«.

Prema kritici što proizlazi iz sociološke ekspertize stav je ambigvitan i ambivalentan — oscilira između prešutnog toleriranja i povremenih osuda.

Marksistička kritika nastaviti će se i u predvidljivoj budućnosti; liberalno-humanistička kritika je pod znakom pitanja; dok će se ekspertna kritika vjerojatno nastaviti — dakako, **rebus sic stantibus**.

Međutim, sve tri varijante nemaju jednak značaj za profesionalizaciju sociologije. Marksistička kritika će inhibirati profesionalizaciju sociologije; sličan neposredni efekt imat će i liberalno-humanistička kritika (premda posredni efekti mogu biti obrnuti ako bi ta kritika dovela do društvenih promjena koje pogoduju profesionalizaciji sociologije); jedino kritika koja proizlazi iz ekspertize može pozitivno utjecati na profesionalizaciju sociologije (što je i razumljivo, jer srž profesionalizacije čini upravo ekspertiza).

(2) **Diseminacija socioloških pojmova** i ideja proizlazi iz društvene kritike, pri čemu difuzija kategorija i obrazaca sociološke analize potječe prvenstveno iz kritike koja proizlazi iz sociološke ekspertize.

Kao što ljudi obično nisu svjesni opsega kulturne difuzije, posuđivanja od drugih društava i kultura, tako vjerojatno ni mi sociolozi nemamo pravu predodžbu o dimenzijama procesa sociološke diseminacije u našem društvu, a do sada — čini se — nije bilo ni pokušaja da se taj proces istraži. Ostajući u argumentaciji na anegdotskoj razini, naglasili bismo da je pojam društvene moći (struktura i distribucija moći, centri moći i sl.) ubacila u javni opticaj sociologija, isto tako i pojam neformalnih grupa i neformalnih odnosa, u novije vrijeme i pojam društvene krize. No, možda je jedan od najvažnijih rezultata difuzije razdvajanje ideološke od bihevioralne sfere (razbijanje lažnog identiteta »idealnog« i »stvarnog«), premda je i to predočeno u donekle ideologiziranom obliku: »projekt« — »realizacija«.

Ti sociološki uvidi, ili bar termini, prodrli su u sve sfere društvenog života, čak i u sferu politike. Koliki je stvarni utjecaj te difuzije na društvenu akciju, teško je reći. Možda je na kratak rok i zanemarljiv — na dugi rok može biti značajan. Sociološki pojmovi i obrasci socijalne analize mogu se pokazati kao moćno oružje društvene promjene — ali ni naj snažnije oružje ne puca samo od sebe. Ovisi o socijalnim snagama kojima je ono potrebno i koje su spremne da ga upotrebe.

Taj proces difuzije će se vjerojatno nastaviti i u doglednoj budućnosti. Postoji velika receptivnost (da ne kažemo glad) na »tržištu ideja« upravo za sociološkim idejama i analizama. O tome rječito govori činje-

nica da pojedina sociološka djela drže visoko mjesto na listi »bestselera«. Govori se čak i o pop-sociologiji i o pop-sociolozima (V. Tenžera u **Danasu**), što upozorava na opasnost da se u atmosferi pojačane »politizacije« javne riječi sociološka diseminacija ne izrodi u plitku vulgarizaciju

No, da li će ta sociološka diseminacija išta pridonijeti profesionalizaciji sociologije? Ako bi se stvari promatrale s uskog gildskog stajališta, doprinos bi čak mogao biti negativan (profesija profanira svoje »svete tajne« i svoj ezoterički tehnički jezik). Ali takav pristup u slučaju sociologije ne bi bio primjeren. Diseminacija, ako se ne spušta na razinu vulgarizacije i jeftinog politikantstva, povećava društvenu prepoznatljivost profesije, pridonosi njezinu socijalnom ugledu i time, s jedne strane, olakšava profesionalnu socijalizaciju, a s druge stvara klimu za aplikaciju sociološke ekspertize.

(3) **Aplikacija sociološke ekspertize** na praktične društvene probleme nesumnjivo je najvažnija stvar za profesionalizaciju sociologije. Društveni položaj jugoslavenske sociologije najviše se razlikuje od položaja američke ili engleske sociologije upravo s obzirom na društvenu aplikaciju. Dovoljno je zaviriti u izdavačke prospekte, na primjer izdavačke kuće Sage, pa da zamijetimo kako među naslovima knjiga dominiraju upravo aplikativna djela. U nas najveći broj istraživanja — bez obzira na njihovu znanstvenu vrijednost — predstavlja, kako smo rekli, internu djelatnost institucije kojoj je glavni cilj pribavljanje ili opravdanje sredstava za financiranje. Prava aplikativna istraživanja su sporadična, a sociološki »konzalting« je nepoznata stvar. Kako nemamo sistematskog uvida u dosadašnja aplikativna istraživanja (bilo bi vrijedno da se o tome anketiraju jugoslavenski sociolozi), ograničit ćemo se, ilustracije radi, na vlastita iskustva. Tako je jednom od autora ovog rada uspjelo da u investicioni elaborat uključi istraživanje radne snage iz lokalne društvene sredine i tako demonstrira potrebu i korisnost sociološke analize. Drugi je autor vodio istraživanje čiji su rezultati trebali poslužiti (i poslužili su) kao djelomična informacijska podloga za donošenje jednog republičkog zakona u Hrvatskoj. Ta su iskustva zanimljiva — ali to još nisu i stvarni prodori, jer još nije prihvaćeno da sociološka analiza bude sastavni dio svakog investicijskog elaborata (isto kao što je to ekonomska analiza) te da bi donošenju svakog zakona trebalo prethoditi sociološko istraživanje. Sociolozi mogu zasad o tome samo sanjati, pri čemu sudbina sociološke podgrupe u okviru »Kraigherove komisije« predstavlja grubo buđenje.

Postoje li izgledi da se na crti aplikacije sociološke ekspertize ostvari veći napredak u budućnosti?

Prije svega, da li su sociolozi profesionalno dobro pripremljeni za aplikativna istraživanja, uključujući i »konzalting«? Nastavni proces na odsjecima i katedrama za sociologiju nije usmjeren u tom pravcu, studenti ne »uče« kako se to u praksi radi, a nema dovoljno ni odgovarajuće literature (domaće literature teško da može biti, a strana nije dostupna ni u originalu a još manje u prijevodu). To je ozbiljan ali ne i nesavladiv

problem. Mnogo je ozbiljniji problem pomanjkanja »društvene narudžbe«, odnosno bitnih preduvjeta za tu »narudžbu«. Koji su to preduvjeti?

To su: (1) stvarna demokratizacija odlučivanja u svim sferama i na svim razinama ekonomskog, političkog i društvenog života; (2) stvarno priznanje pluralizma interesa u društvu (koji se ne ograničava na pluralizam teritorijaliziranih elita niti reducira na višepartijski pluralizam); (3) humanizacija načina života i odnosa među ljudima kao stvarni društveni cilj.

Demokratizacija odlučivanja ne svodi se na ritual formalno demokratskog odglasavanja: ona prije svega znači stvarnu kontrolu onoga što Anglosakosnci nazivaju »constituency« (a mi, već prema prilikama, »biračko tijelo«, »delegatska baza« ili kako drukčije), nad donosiocima odluka. Iz toga proizlazi potreba donosilaca odluka da doznaju da li će njihova razmišljanja, ideje, prijedlozi i planovi naići na odobravanje i podršku ili na neslaganje i protivljenje kod onih u čije ime i u čijem interesu odlučuju, te da čuju ocjenu praktične primjene svojih odluka i vlastite »performanse« — ukratko, da saznaju da li uživaju povjerenje ili ga više ne uživaju. Takva komunikacija zahtijevala bi brojna anketna istraživanja kako u radnoj organizaciji tako i u društveno-političkim zajednicama, a posebno brze ankete Gallupova tipa povodom nekih događaja koji su se zbili ili za koje se unaprijed zna da će se desiti; štoviše, neka bi se istraživanja mogla čak i institucionalizirati, na primjer, bilo bi normalno da u sistemu radničkog samoupravljanja uz godišnji izvještaj i završni račun ide i izvještaj o (ne)zadovoljstvu radnika postignutim rezultatima, poslovnom politikom, raspodjelom osobnih dohodaka, odnosima u kolektivu i posebno s profesionalnom upravom. Tada bi se politička reizbornost poslovnih rukovodilaca mogla zamijeniti godišnjim »izglasavanjem povjerenja«, što bi bilo mnogo demokracičnije a ne bi remetilo profesionalizaciju poslovnog rukovođenja.

Mogu li se sociolozi »kladiti« na takav razvoj događaja u situaciji kada se samoupravljanje sve više »institucionalizira« i potiskuje na sporedni kolosijek, dok sve više buja politički voluntarizam i »privremene« administrativne mjere?

Pluralistički sistem, koji svim društvenim grupama dopušta da javno artikuliraju i brane svoje interese u okviru općeg vrijednosnog konsenzusa i institucionalno priznatih pravila igre — koji, dakle, isključuje politiku topuza, jednostranog diktata i balkanske mučke, uvelike bi podigao »cijenu« znanstvenoj informaciji te bi potakao i podupro čitav niz istraživanja i »protuistraživanja«, koja bi pružila argumente igri interesa na javnoj pozornici. Tako bi se stvorilo prilično široko »tržište« za sociološku ekspertizu. No, kolika je vjerojatnoća da će se politički sistem prestrukturirati na crti stvarnog pluralizma? Zasad nema nikakvih indikacija o pomacima u tom pravcu.

Humanizacija ljudskog života, posebno obiteljskog života i odnosa unutar porodice, odnosa među spolovima općenito, odnosa u malim lokalnim zajednicama, potreba i problema starih ljudi i sl. privlače na Zapadu sve veći broj istraživača i tu se obavlja velik broj aplikativnih istraživanja koja rezultiraju brojnim studijama, priručnicima i sl. U nas ta proble-

matika spada isključivo u kompetenciju socijalne zaštite, što nije daleko od nekadašnjeg staranja o sirotinji u zapadnim zemljama. U postojećoj vrijednosnoj klimi (uzevši ovdje sva tri glavna koda: individualni, socijalni i nacionalni) i ekonomskoj krizi takva istraživanja mogu biti samo pobožne želje.

Zanimljivo je ovdje, makar i uzgred, napomenuti da postoji jedno područje na koje tiho i spontano prodiere primjena socioloških metoda, ali koje se ne nalazi u vidnom polju sociološke profesije bilo zbog njezina superiornog stava, što proizlazi iz njezine intelektualne tradicije, bilo zbog nepoznavanja marketinga i njegovih najnovijih tendencija u teoriji i praksi. Riječ je, dakako, o marketingu. Ovdje ne mislimo prvenstveno na onu vrstu aplikativnih istraživanja što ih već godinama provodi istraživačka služba »Vjesnikove« kuće, ta se istraživanja mogu lako podvesti pod rubriku istraživanja masovnih komunikacija (radi veće respektabilnosti), premda su to u biti marketinška istraživanja. Mislimo na brojna marketinška istraživanja što ih sprovode privredne organizacije ili za njihov račun specijalizirane organizacije za marketing. U svim tim istraživanjima prisutan je »sociološki aspekt«, ali, na žalost, ne i profesionalni sociolog.

Posebno je zanimljiv Centar za marketing u okviru ZIT-a, koji i samostalno sistematski istražuje sferu potrošnje i »stila« života, pored istraživanja po narudžbi klijenata iz privrede. U njihove ankete sve više prodiru »čista« sociološka pitanja, a u njihovoj banci podataka postoji čitav niz sociološki relevantnih informacija u obliku vremenskih serija koje čekaju sociološku analizu. Postoji spremnost te profesije na suradnju sa sociologijom, a postoje već i određeni kontakti na interpersonalnoj razini.

Taj primjer spominjemo i zato da bismo ukazali kako postoje neka »meka« područja na kojima bi sociološka ekspertiza mogla ostvariti brze prodore, što bi joj olakšalo napore da se kao struka afirmira i na tvrdem terenu.

Postoje, dakle, neke šanse za afirmaciju sociologije kao struke čak i u društvenoj okolini koja nije sklona sociologiji. Bilo bi šteta da se te šanse ne iskoriste. No, ako sociologija i iskoristi mogućnosti koje joj se pružaju, razvoj i afirmacija profesije sociologa još uvijek ostaje poduhvat čiji je ishod krajnje neizvjestan. Ali, na putu profesionalizacije valja istrajati. Svaki drugi izbor vodio bi gubitku identiteta profesije i pretvaranju sociologije u ono što ona nije.

**Josip Županov
Željka Šporer**
The Profession of a Sociologist

SUMMARY

In the article an analysis is carried out which examines the conditions of the birth of sociology in general and specifically in Yugoslavia. The authors expose two theses: first — social crises as giving birth to sociology (Comte), and second — the foundation of sociology in any society is specifically determined by the governing ideology and the power relations. The analysis of the social conditions during the time when sociology was founded confirms the theses.

The beginning of sociology as a science and as a profession is marked by the fact that sociology firstly starts as an academic scientific discipline and then, later develops its application. It is interesting that many other professions start as a craft and skill and then develop into theoretical orientation and become professions. Because of the very specific start of sociology it is understandable that there still exists the gap between academic (theoretical only) and practical, applicative and research sociology.

The social context in which sociology develops and acts and the dichotomy within sociology itself in the long run marks the position, orientation and the level of development of sociology as well as the future of the professionalization of sociology in a given society. The conditioning of sociology by the social context and its inner dichotomy is the basic skeleton of the analysis in this work.

There main specific fields relevant for a specific profession are analyzed. First — the levels of development of the basic elements of a profession, i. e., the basic theories and technics of a sociological profession, the level of professional monopol, the image of that profession in society, the organizational level of the profession and the ethics of the sociological profession.

The second analysis examines the process of socialization of a sociological profession, and a third analysis examines the future of a profession in Yugoslav society.

Translated by
Paula Zoro